

Міністерство освіти та науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра історії України

Черкес Ігор Володимирович

**ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПО ВІДНОВЛЕННЮ
ДЕРЖАВНОСТІ В УКРАЇНІ**

Напрямок підготовки: 014 Середня освіта (Історія)

Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістр

Науковий керівник:

_____ В.В. Турков
кандидат історичних наук,
доцент, доцент кафедри
історії України

«__» _____ 20__ року

Виконавець:

_____ І.В. Черкес
«__» _____ 20__ року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Джерельна база дослідження.....	6
1.2. Історіографія дослідження.....	8
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА УЦР В АГРАРНІЙ ТА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ.....	11
2.1. Політика Центральної Ради в аграрній сфері.....	11
2.2. Фінансово-економічна політика УЦР.....	21
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИКА УЦР В СФЕРІ ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ.....	32
3.1 Освітня політика Центральної Ради.....	32
3.2 Заходи УЦР в сфері культури.....	36
РОЗДІЛ 4. БУДІВНИЦТВО УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА ЗА ДОБИ УЦР.....	43
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	58

ВСТУП

Актуальність теми. Період існування Української Центральної Ради є надзвичайно важливим в історії України. Саме в 1917-1918 роках сталися спроби відновити українську державність. В умовах світової війни, краху Російської імперії та всеохоплюючої фінансово-економічної кризи відбулося утворення Центральної Ради – органу, який мав стати центром відродження України. Комплексне дослідження внутрішньої політики Української Центральної Ради в сферах сільського господарства, освіти і культури, економіки і фінансів, військового будівництва дасть змогу глибше зрозуміти тенденції державотворчих процесів на українських землях в той період, та дозволить проаналізувати помилки минулого, задля збереження української державності в майбутньому.

Мета роботи – дослідження особливостей внутрішньої політики Української Центральної Ради з відновлення державності на українських землях на початку ХХ ст..

Дана мета обумовлює необхідність вирішення в роботі наступних **дослідницьких завдань:**

- вивчити та описати наявну джерельну базу та історичні праці, які стосуються державотворчих процесів доби УЦР;
- проаналізувати підходи УЦР до вирішення земельного питання;
- розглянути, яка політика проводилася Центральною Радою в фінансово-економічній сфері;
- дослідити гуманітарну політику УЦР в сферах освіти і культури;
- визначити, як змінювалися підходи до будівництва українського війська за доби Центральної Ради.

Об'єкт дослідження – Українська Центральна Рада.

Предметом дослідження є внутрішня політика Центральної Ради в березні 1917 – квітні 1918 року.

Метою і завданнями роботи обумовлені її **хронологічні рамки** (березень 1917 – квітень 1918 року). Нижня хронологічна межа пояснюється тим, що 4 (17) березня 1917 р. в Києві було оголошено про створення Української Центральної Ради, яка мала об'єднати в своїх рядах представників різних політичних партій та організацій, а також делегатів від з'їздів селян, робітників та військових.

Верхньою хронологічною межею було визначено 29 квітня 1918 року, адже цього дня, за підтримки військ Німеччини, відбувся державний переворот, в ході якого генерала Павла Скоропадського було оголошено гетьманом Української Держави. Своїм наказом Скоропадський розпустив Українську Центральну Раду і Малу Раду, а видані ними закони відмінив.

Територіальні межі дослідження охоплюють території Української Народної Республіки, у межах її адміністративних кордонів 1917-1918 років.

Методи дослідження. Магістерська робота виконана у відповідності з вимогами історичної науки та наукової методології. Дослідження базується на принципах історизму, об'єктивності, а також системності. В ході написання роботи використовувалися як загальнонаукові методи (аналіз, синтез), так і власне історичні (хронологічний, історико-порівняльний).

Практичне значення роботи полягає в тому, що її основні положення і висновки можуть бути використані при підготовці до уроків з історії України та гурткової роботи в загальноосвітній школі, а також як підґрунтя для подальших досліджень з даної теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій проведено в Розділі 1 магістерської роботи, який присвячений огляду джерельної бази та історіографії до обраної теми.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки були викладені в публікаціях та виступах на:

1. III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні музеї – центри збереження та використання історико-культурної спадщини»

21-22 жовтня 2021 року: *Черкес І. Основні вектори політики Української Центральної Ради в освітній та культурній сферах.*

2. V Міжнародній науковій конференції «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації», 11-12 листопада 2021 року: *Черкес І. Основні вектори внутрішньої політики Центральної Ради у відновленні державності в Україні.*

Структура роботи відповідає поставленій меті та визначеним завданням дослідження і складається з вступу, 4 розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури.

Повний обсяг роботи становить 63 сторінки, список використаних джерел та літератури нараховує 60 позицій.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Джерельна база дослідження

Головною цінністю кожного дослідження є його доказовість та об'єктивність. Для написання магістерської роботи було опрацьовано джерельну базу, яка представлена архівними матеріалами, збірниками документів, періодичною пресою та мемуарами. Для зручності аналізу джерела було поділено на декілька груп.

Першу групу джерел складають документи з архівних фондів. Передусім це фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, наприклад: Українська Центральна Рада (ф. 115), Рада народних міністрів Української Народної Республіки (ф. 1063), Міністерство фінансів Української Народної Республіки (ф. 1434, ф. 1509) та інші. В Центральному державному архіві громадських об'єднань (Ф. 5, 17), зберігаються матеріали про діяльність українських урядів Української Народної Республіки (статути, журнали, закони, відозви) [33-35; 40; 57-58].

Також важливо відзначити, що в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДІАК України) знаходяться документи щодо початку революційних подій, які можна назвати перехідним періодом, тобто часом, коли імперські органи влади ще знаходилися в процесі ліквідації, але частково продовжували виконувати свої адміністративні функції.

До другої групи входять опубліковані документальні джерела (збірники документів і матеріалів, офіційні документи, закони, постанови, інструкції, універсали, декларації, статути), серед яких варто основну увагу звернути на чотири Універсали Центральної Ради, декларації, закони та збірники рішень державних установ. Значну допомогу в справі дослідження різних сфер внутрішньої політики Української Центральної Ради сучасним дослідникам надає опубліковане протягом 1996–1997 рр. Інститутом історії України НАН України двотомне видання «Українська Центральна рада. Документи і матеріали». Даний збірник містить в собі протоколи засідань Центральної

Ради, Малої Ради, Генерального секретаріату, Ради народних міністрів УНР, тобто саме ті документи, які безпосередньо стосувалися внутрішньополітичних рішень протягом 1917–1918 рр. Важливим доповненням до цієї праці є дослідження І. Лебедевої «Неопубліковані протоколи засідань Генерального секретаріату Центральної Ради» [52-54].

Значної уваги потребують і матеріали приватних щоденників, спогадів, листів, мемуари державних діячів та науковців, які разом складають *третю групу* джерельної бази. Сюди ми відносимо спогади М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, В. Петріва, Д. Дорошенка, П. Скоропадського, Л. Цегельського та багатьох інших. Діячі цього період залишили значну кількість спогадів та власних поглядів на події [8; 16; 18].

До четвертої групи опрацьованих джерел відносимо періодичні видання досліджуваного періоду. Тут цінними є офіційні періодичні видання державних структур УНР («Вісти з Української Центральної Ради», «Вістник Генерального Секретаріату УНР», «Вістник Ради Народніх Міністрів УНР»). Важливі відомості містять газети, які видавалися наближеними до владних партій того часу, зокрема «Народня воля», «Нова Рада», «Робітнича газета» а також впливові столичні й губернські журнали, зокрема «Киевская мысль», «Украинская жизнь», «Последние новости», «Финансовый журнал», «Українська кооперація» та інші [19; 49; 58].

Виходячи з вищезазначеного, джерельна база даної теми є доволі широкою для висвітлення різних сфер внутрішньої політики Центральної Ради та урядів Української Народної Республіки в визначений часовий проміжок. Завдяки аналізу різних видів джерел можемо до аналізу архівних матеріалів додати дані з мемуарів, опублікованих документів та тогочасної періодики. Використані матеріали дають змогу охарактеризувати обрану тему з різних сторін, та зробити дослідження максимально науковим.

1.2. Історіографія дослідження

Характерною рисою даного історичного періоду є те, що першими дослідниками, які намагалися проаналізувати та розглянути на сторінках своїх робіт процеси становлення і розвитку української державності, були переважно учасники тих процесів, тогочасне вище керівництво України. Ще в перші роки після повалення УЦР з'явилися праці М. Грушевського, О. Шульгина, М. Порша, С. Єфремова та ін. Вони є цінними для того, щоб спробувати зрозуміти погляди керівництва УНР на події, активними учасниками яких вони були. Часто також там міститься цінний фактичний матеріал, але узагальнення, трактування і висновки треба оцінювати критично. Варто також додати, що з початку 20-х років минулого століття закордоном було видано ряд робіт, автори яких торкаються внутрішньополітичної діяльності Центральної Ради та урядів УНР. Праці В. Винниченка, П. Христюка, М. Шаповала, О. Слободича, С. Шелухіна, І. Мазепи та ін. є важливим матеріалом для дослідника [8; 16-18].

Якщо говорити про окремі сфери внутрішньої політики Центральної Ради та її виконавчих органів, то тут варто погрупувати дослідників. Основні напрями земельної політики УЦР та хід підготовки земельної реформи розкривають в своїх роботах Н. Ковальова, Ю. Хоптяра, Б. Кравченко, В. Верстюк, І. Хміль, В. Верига, Ю. Пасічна, В. Дудка, Л. Дудка, М. Кордон, О. Завальнюк, О. Рєєнт, В. Солдатенко та інші [6-7; 12; 45-47; 57]

Розгляд проблем у сфері культури та гуманітарної політики УЦР в собі містять праці С. Крисюка, В. Трощинського, В. Лугового, В. Князева, І. Кураса, Б. Гаєвського П. Ситника, І. Надольного, В. Авер'янова та інших. У своїх роботах дослідники роблять спроби розкрити сутність та основні тенденції розвитку державного управління в культурній сфері [28; 30; 41].

Різні сторони освітньої політики Української Центральної Ради у своїх працях висвітлювали Н. Матвієнко, І. Гуцалюк, М. Собчинська, Л. Божук, В. Онопрієнко, А. Боровик, О. Зубалій, Д. Рященко, О. Кручек та інші. Вони

намагалися неупереджено подивитися на здобутки й невдачі Центральної Ради на освітянській ниві [5; 13; 24; 32].

Вклад у вивчення процесів формування системи освіти на українських землях періоду управління УЦР зробила дослідниця Н. А. Сорочан у своїй праці «Формування системи управління освітою в Україні за доби Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.)» (1998 р.), де, зокрема, спробувала об'єктивно проаналізувати документи освітнього відомства уряду УНР [48].

Вивчати політику Центральної Ради неможливо без врахування стану національної свідомості та ідентичності. Такі питання розглянуто у працях В. Піскун. Науковець О. Михайлюк проаналізував розвиток відносин між владою та селянством – найбільшою верствою населення на українських землях. Він також спробував оцінити модернізацію селянського світогляду за короткий період існування УЦР [43].

Цікаві погляди, які в деяких речах йдуть врозріз з думками інших дослідників, на сторінках своїх праць викладав Д. Яневський. Ним була підготована та опублікована серія досліджень, на основі яких видано монографію «Політичні системи України 1917–1920 рр.: спроби творення і причини поразки», в якій детально та не заангажовано проаналізовано діяльність вищих органів влади УНР [59-60].

Представляють інтерес і праці видані в середовищі української діаспори, оскільки в своїй основній масі вони базуються на спогадах очевидців та матеріалах особистих фондів науковців діаспори, політиків, партійних діячів, які були обізнані з діяльністю українських політичних партій, та брали безпосередню участь у боротьбі за становлення української державності. Серед них можна виокремити Д. Дорошенка, Д. Андрієвського, Т. Гунчака, А. Жуковського, І. Лисяка–Рудницького, П. Мірчука, Р. Млиновецького, І. Нагаєвського, Н. Полонської-Василенко, М. Стахіва, Д. Солов'я тощо, але їх праці, переважно, мають загальний аналіз подій [8; 25].

Події описуваного періоду викликають певний інтерес і серед закордонних науковців. Важливою є теза М. Бейкера, який висловлював думку, що серед істориків Української революції тривалий час майже не звертали увагу на глибинні свідомісні процеси в українському суспільстві, які називали десятиліттями і досягли піку саме в період 1917-1918 року.

Що стосується російської історіографії, то в ній не приділяється значна увага питанням, які відносяться до теми дослідження. Здебільшого російські науковці продовжують працювати в канві радянської історичної думки та згадують події на українських землях лише як в частині Російської імперії та, пізніше, Радянської держави.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА УЦР В АГРАРНІЙ ТА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

2.1. Політика Центральної Ради в аграрній сфері

Від початку існування Центральної Ради її керівництво одним з пріоритетних завдань визначало розширення підтримки серед українського селянства та формування власної політики в сфері сільського господарства. У квітні 1917 р. відбувся I з'їзд Української партії соціалістів-революціонерів, на якому було ухвалено почати процес скликання Всеукраїнського селянського з'їзду та створення Всеукраїнської селянської спілки. Делегати з'їзду партії українських есерів своєю метою визначили повну соціалізацію землі [29, с.53].

З 28 травня по 2 червня 1917 р. відбувався I Всеукраїнський селянський з'їзд. Було ухвалено декілька важливих резолюцій. Одна з них, «Про землю» мала в собі такі вимоги: «1) Ліквідація приватної власності на землю; 2) Передача всієї землі без викупу в Український Земельний Фонд; 3) Право користуватися землею отримували ті, хто на ній працює; 4) Пропонувалося встановити земельну норму; 5) Великі зразкові господарстві мали перейти хліборобським товариствам; 6) Ліси, води, шахти, земельні надра – власність всього народу; 7) Реформа мала здійснюватися за рахунок державних коштів; 8) Одним із пріоритетів було визнано заснування земельних комітетів». [29, с.54].

Друга резолюція «Про невідкладні заходи в земельній справі» декларувала: «Самочинних захватів землі та самочинних порубок лісів не робити; Вимагати від Тимчасового уряду організації Центрального Українського земельного комітету; Видати негайно закон про передачу земельних справ у земельні комітети; Заборонити продаж довгострокової та чиншової оренди, а також роздрібнення землі; Влаштувати пильний нагляд за приватними та казенними лісами; Заявлено рішучий протест проти спроби монополізації Тимчасовим урядом Донецького басейну» [2, с.26–27].

В ще одній резолюції, «Про організацію селянства», було визначено, що «формою організації українського селянства повинна бути Українська Селянська спілка» [2, с.28]. Перераховані резолюції в подальшому стали базою для формування політики Української Центральної Ради в аграрній сфері. Про це свідчить й те, що в текст I Універсалу було внесено рядки: «...право порядкувати нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським зборам (Соймові)» [55, с.26].

В середині червня 1917 р. було утворено Генеральний секретаріат – виконавчий орган Центральної Ради. 27 червня Генеральним секретаріатом було оприлюднено Декларацію, в якій визначалися основні напрямки його діяльності. Генеральним секретарем земельних справ було призначено Б. Мартоса. На ГСЗС було покладено відповідальність за реалізацію ряду питань: «Подбати про організацію волосних, повітових і губерніальних комітетів по Україні та рад селянських депутатів. Їхню діяльність мав об'єднати Український крайовий земельний комітет; Підготувати до Установчих зборів проєкт земельного закону; Розмежувати компетенцію Всеросійського парламенту і Українського Сейму в земельних справах» [3, с. 159]. Таким чином, одним з чільних завдань, які стояли перед Генеральним секретаріатом, було створення земельних комітетів.

Аграрна політика Центральної Ради формувалася поміж впливом двох партій: УСДРП та УПСР, які по різному підходили до вирішення земельного питання. Суперечки між вищеназваними партіями не давали Генеральному секретаріату та Центральній Раді знайти єдину модель для втілення своєї земельної політики. Ці суперечності знайшли вияв і на I Всеукраїнському робітничому з'їзді, який відбувався 24–27 липня 1917 р. У своїй доповіді про стан справ в аграрній сфері Генеральний секретар земельних справ Б. Мартос викладав лише погляди есдеків.

Українські соціалісти-революціонери ждали від робітничого з'їзду визнання рішень Всеукраїнського селянського з'їзду щодо ліквідації

приватної власності на землю. Представники від українських есдеків прагнули виключення землі з товарообігу, переходу всіх ділянок без викупу до Українського земельного фонду, встановлення селянству норм для користування землею та збереження тих великих господарств, які були б визнані зразковими.

Варто зазначити, що I Всеукраїнський робітничий з'їзд не доєднався до резолюцій Всеукраїнського селянського з'їзду. Делегати-робітники підтримали проєкт есдеків. В відозву щодо земельного питання були включені наступні вимоги: «1) Вся земля виключається із товарного обороту. 2) Всі землі в Україні – приватні, церковні, монастирські, удільні і казенні мали перейти без викупу в Український Земельний Фонд. 3) Користування землею з Українського Земельного Фонду повинно бути улаштоване в інтересах всього працюючого люду та на основі установленної земельної норми» [26, С.65].

Суперечності між УСДРП та УПСР щодо земельного питання не обмежувалися виключно Києвом, але й продовжувалися на регіональні земельні з'їзди, які відбувалися в губерніях. До кінця червня 1917 р. мали місце 14 губернських з'їздів рад селянських депутатів. Примітно, що всі з'їзди підтримали земельну програму українських есерів та прийняли рішення про знищення великого приватного землеволодіння і про безкоштовну експропріацію земельних наділів і їх передачу в загальне користування.

Як всім відомо, влітку 1917 р. колишню Російську імперію охопила величезна криза, яка торкнулася всіх сфер як суспільного так і економічного життя. В таких умовах Українська Центральна Рада не пішла на те, щоб самостійно вирішувати аграрне питання. Всі дії попередньо узгоджувалися з Тимчасовим урядом. Красномовним є той факт, що у II Універсалі Центральна Рада ніяк не торкнулася проблем селян та нічого не зазначила про необхідність проведення земельної реформи. Михайло Грушевський основним фактором такого стану речей вважав те, що перед прийняттям

земельного законодавства необхідно провести серію змін. Вирішення ж земельної проблеми він покладав на неіснуючий Український сейм, якому так ніколи і не судилося утворитися.

Станом на літо 1917 року провідні політичні партії мали відмінні підходи до вирішення земельного питання. Есери відстоювали ідею соціалізації земель, есдеки дотримувалися ідей націоналізації та передачі землі до Земельного банку, а есефи, на той час, ще не мали чіткої позиції з даного питання.

В Генеральному секретаріаті земельних справ намагалися узгоджувати свої плани щодо земельної реформи з Міністерством хліборобства Росії. Тимчасовий уряд, зі зрозумілих причин, блокував всі спроби Центральної Ради почати вирішення цього питання. Разом з тим, як Тимчасовий уряд втрачав свій вплив, починала активізуватися діяльність Центральної Ради щодо пошуку шляхів вирішення аграрної проблеми. 29 вересня 1917 р. Генеральним секретаріатом було оприлюднено Декларацію, в якій пропонувалося вирішувати земельне питання спираючись на поміркований шлях [45, с.298].

5 жовтня 1917 р. відбувалося чергове засідання Малої Ради. На ньому було прийнято два документи Генерального секретаріату земельних справ: Інструкцію ГСЗС і Статут Крайового українського земельного комітету. Ухвалення цих проєктів можна вважати першими кроками до початку активізації аграрної політики. В Інструкції Генерального секретаріату земельних справ говорилося, що «до Секретарства земельних справ переходять всі права і влада Міністерства хліборобства в межах України». Дана Інструкція також визначала й коло повноважень ГСЗС: «Секретарство відає сільським господарством та зв'язаною з ним народною працею; підготовляє земельну реформу; завідує державними маєтностями; дбає про поліпшення сільського господарства, промисловості та промислів; порядкує переселенням, лісами, водами, а також рибними та звіровими ловами» [55, с.33]. В Інструкції йшлося й про необхідність створення

Крайового земельного комітету, Сільськогосподарської ради України, Лісового комітету та Економічної ради. На засіданні Малої Ради також було проголосовано Статут Крайового земельного комітету, що повинен був «порядкувати земельними справами в межах п'яти губерній теперішньої автономії України, а також і в інших українських губерніях, коли місцеві земельні комітети забажають цього». Варто зазначити, що цей документ було створено на основі зразкового статуту Тимчасового уряду [52, с.336].

Таким чином, до початку жовтня 1917 р. Українська Центральна Рада, Генеральний секретаріат, зокрема Генеральний секретар земельних справ, поставили на порядок денний питання створення всеукраїнського органу, який би координував земельні справи, та повноваження якого б поширювалися на всі українські губернії. Обговорювати та узгоджувати дії українського керівництва до Петрограду вирушив товариш секретаря земельних справ К. Мацієвич. Проте Тимчасовий уряд очікувано негативно зустрів таку активність Центральної Ради. Лише після цього, 24 жовтня 1917 р. Мала Рада ухвалила: «вимагати від Генерального секретаріату негайно розробити та винести на затвердження УЦР законопроект про передачу землі в розпорядження земельних комітетів, незалежно від розгляду його в формально складенім Крайовому земельному комітеті» [52, с.358].

Вже через шість днів, 30 жовтня 1917 р., на розгляд Центральної Ради було винесено розроблений К. Мацієвичем (членом УПСФ) проєкт закону про передачу землі в розпорядження земельних комітетів. Центральна Рада протягом своєї діяльності намагалася не вступати в протистояння з Тимчасовим урядом. Проте, як відомо, 7 листопада 1917 р. в Петрограді відбувся державний переворот, внаслідок якого до влади в Росії прийшли більшовики.

Таким чином, в період з березня по жовтень 1917 р. Українська Центральна Рада, як національний законодавчий орган, пройшла початкові етапи створення власної аграрної політики та підготовки земельної реформи. Проте темпи «вкатування» в вирішення даних питань виявилися занадто

повільними в тих умовах. Важливо також зазначити, що формування політик в усіх сферах ускладнювалося невизначеністю Центральної Ради щодо мети свого існування та форми державності України.

Падіння Тимчасового уряду та зміна влади в Росії внесли важливі корективи в політику УЦР. Центральна Рада не визнала нову владу в Росії, а 7 листопада 1917 р. було проголошено III Універсал, за яким на території України утворювалася Українська Народна Республіка, скасовувалася приватна власність на удільні, поміщицькі, монастирські землі. Було підняте питання про негайну розробку нового земельного закону. Саме цей закон мав визначати, як земельні комітети будуть розпоряджатися землею до Всеукраїнських Установчих зборів [53, с.400].

Варто сказати, що III Універсал ніс в собі як позитиви, так і доволі суперечливі положення щодо вирішення аграрного питання. Хоч Універсал і проголошував ліквідацію поміщицького землеволодіння, але, натомість, не давалося чітких визначень щодо нового землекористування. Універсал не мав за собою чіткої бази законопроектів, які б відразу внесли ясність та порядок в аграрну сферу. Крім того, проголошене в III Універсалі рішення про соціалізацію землі не було узгоджене з керівництвом Генерального секретаріату земельних справ, яке, як можна було побачити по їх партійній приналежності, негативно відносилося до такої ідеї. В ГСЗС вважали, що подібні рішення могли спровокувати селян до виступів проти великих землевласників. Проголошення соціально-економічної частини III Універсалу показало наявну урядову кризу в новоспеченій Українській Народній Республіці. Тому вже на наступний день після проголошення Універсалу у відставку подали есер М. Савченко-Більський та товариш генерального секретаря земельних справ, член УПСФ К. Мацієвич. Таке ж рішення прийняли генеральний писар О. Лотоцький та Генеральний секретар пошт і телеграфів О. Зарубін.

Явна відсутність комунікації та порозуміння серед керівництва Центральної Ради та Генерального секретаріату яскраво проявилася саме в

III Універсалі. Гостро дискутувалося питання про тлумачення поняття «нетрудові господарства». Це змусило Генеральний секретаріат земельних справ ухвалити «Відозву земельного секретарства». В цьому документі вперше здійснювалася спроба визначити поняття «нетрудові господарства»: «Касується власність на нетрудові землі, себто такі, на яких хазяїн сам своїми руками і руками своєї сім'ї, хоч би й з допомогою машин.» Трудові господарства менші 50 десятин, Універсал не зачіпав. Остаточне ж рішення щодо вирішення земельного питання покладалося на Всеукраїнські Установчі збори [52, с. 445].

16 листопада 1917 р. на своєму засіданні уряд УНР ухвалив «Роз'яснення Генерального секретаріату з земельного питання, викладеного в Третьому Універсалі». В цьому документі наголошувалося, що скасування приватної власності на землю та її перехід до рук селянства мав відбуватися без попереднього викупу. Колишнім власникам заборонялося продавати, дарувати та передавати землю у власність. Знову згадувалося й про те, що до Всеукраїнських Установчих зборів землі були на контролі земельних комітетів. При цьому заборонялося захоплення земель, лісів, реманенту та робочої худоби. В «Роз'ясненнях» особливо зверталася увага на те, що приватна власність ліквідувалася лише на «нетрудові землі» сільськогосподарського призначення, проте не стосувалася земель трудових господарств. Право власності на землі населених пунктів, станцій, дач, городів і т.д. залишалося незмінним [37, с.220].

Протягом листопада – грудня 1917 р. Генеральний секретаріат земельних справ та Крайовий земельний комітет займалися підготовкою проєкту земельного закону. Обговорення даного питання викликало дискусії щодо шляхів та методів проведення реформ в аграрній сфері. Проєкт закону декілька разів переробляли. Окрім власних політичних поглядів на позиції урядовців впливав ряд об'єктивних причин, серед яких і зростання популярності більшовиків серед різних верств населення, радикалізація селян та наступ військ Радянської Росії на українські землі. В цей час все частішали

випадки переділу приватних земель, відбувалися погроми єврейських лавок, грабунки, захвати будівель та споруд тощо. Фактично, в цей період українські землі поринули в безвладдя.

Що ж стосується згаданого вище проєкту земельного закону, то варто згадати, що загальне керівництво роботою лягло на Б. Мартоса. 14 грудня 1917 р. на 8-ій сесії Центральної Ради було розглянуто проєкт земельного закону. Закон мав носити тимчасовий характер й діяти до Всеукраїнських Установчих зборів. Законопроєкт передбачав скасування приватної власності на землю, забороняв продаж ділянок і передачу землі в оренду. Вчиняти будь-які дії з землею могли лише земельні комітети. Норма земельних наділів для «трудоих господарств» була зменшена до 40 десятин [11, с.19]. Закон не підтримали представники українських есерів та есдеків. Представники від УПСР вимагали переобрати комісію, підготувати новий земельний закон і, звісно, поставити на посаду Генерального секретаря земельних справ свого представника. 19 грудня Центральна Рада відхилила законопроєкт з формулюванням, що він не відповідає інтересам трудового селянства. Було створено спеціальну комісію для підготовки нового закону. До складу комісії ввели 10 українських есерів, 2 російських есери, 1 представника єврейської об'єднаної соціалістичної партії, 6 українських есдеків та по одному представнику від меншовиків, «Бунду» та самостійників [11, с.20].

Рішення Центральної Ради про відхилення земельного закону призвели до чергової урядової кризи в УНР. Наступного дня Б. Мартос склав з себе повноваження Генерального секретаря земельних справ, а 24 грудня на цю посаду було призначено українського есера О. Зарудного. Через декілька днів було призначено й його заступників, також членів УПСР.

9 (22) січня 1918 р. Українська Центральна Рада проголосила IV Універсал, в якому оголошувалася незалежність Української Народної Республіки. Місце в Універсалі мало й земельне питання. В ньому говорилося, що на основі існуючого проєкту закону земля мала бути

передана селянству без викупу ще до початку польових робіт. При цьому право приватної власності на землю скасовувалося [56, с.32].

16 січня 1918 р. було опубліковано «Звернення секретаріату земельних справ до українського селянства, селянських спілок, земельних комітетів, кооперативних і просвітніх товариств». В ньому говорилося, що створена раніше спеціальна парламентська комісія розробляє проєкт нового закону про землю.

Наступного дня було оголошено «Відозву Ради Народних Міністрів до селянства», яка головною метою народного міністерства земельних справ визначала необхідність «дбати про утворення хліборобських спілок» [26, С.65].

18 січня відбулася ІХ сесія Центральної Ради. За пропозицією Михайла Грушевського було одногосно прийнято «Тимчасовий земельний закон», який мав діяти до Всеукраїнських Установчих зборів. Закон складався з трьох розділів та 33 статей. В ньому проголошувалося скасування права власності на всі землі з їх водами, наземними й підземними багатствами в межах Української Народної Республіки. В II розділі було окреслено умови, на яких дозволялося користування землею в УНР. Право наділення селян земельними ділянками мали лише земельні комітети. До основоположних речей, які були визначені в цьому законі відносилися й такі: «... ніякої платні за користування землею не повинно бути; передача права на користування наділом землі можлива лише з дозволу громад і земельних комітетів; для охорони й розвитку багатств землі закладається Державний меліоративний фонд; для розвитку сільського господарства державою організується сільськогосподарський кредит». Експропріація всіх земель в Українській Народній Республіці у колишніх власників мала відбуватися без попереднього викупу [6, С.651].

Вищеназваний земельний закон готували чотири члени спеціальної комісії: О. Шумський, П. Христюк (українські есери), М. Пухтинський і М. Дешевой (російські есери). В основу законопроекту були покладені рішення

селянських з'їздів і проєкт закону про землю, який готувався фракцією есерів у Другій Державній Думі Росії. Хоча на початку роботи до комісії було делеговано аж 23 члени, їх роль в підготовці закону невідома [6, С.652].

В історіографії знаходимо суперечливі оцінки «Тимчасового земельного закону». Керівники Центральної Ради, тогочасні політичні діячі та вчені в цілому дають доволі позитивні оцінки. Зокрема, Володимир Винниченко вважав прийняття закону компромісом, який мав задовольнити усіх і малоземельне селянство зокрема. Через ряд причин, почати виконання положень «Тимчасового земельного закону» уряд та Центральна Рада змогли тільки на початку березня 1918 р. За умовами Брест-Литовського мирного договору Українська Народна Республіка повинна була виконувати взяті на себе зобов'язання та забезпечити постачання до Центральних держав сільськогосподарської продукції, продовольства та сировини. Проте повністю це виконати вона не змогла. Тому нові союзники вимагали від Центральної Ради змінити вектори аграрної політики, зокрема: «...змусити селян повернути колишнім власникам захоплені поміщицькі землі; надати селянам право купівлі поміщицьких земель; вимагати від всіх власників земель забезпечити весняну посівну кампанію...». Такі вимоги докорінно відрізнялися від гасел, які проголошувалися в IV Універсалі. Керівництво Української Народної Республіки не погодилося на відновлення приватної власності на сільськогосподарські землі. Я наслідок таких дій Центральної Ради німецьке командування почало розробляти план заміни влади в Україні[45, с.298].

Українська Центральна Рада пройшла тернистий шлях у створенні власного земельного законодавства. Його підмурки були закладені ще в відозвах Першого Всеукраїнського селянського з'їзду. Серйозний вплив на аграрну політику мали українські есери та есдеки. Кожен з них намагався просунути свої ідеї та бачення до проєкту закону

Перші самостійні проєкти законів які б мали врегулювати земельне питання з'явилися у жовтні 1917 р. До цього Центральну Раду підштовхнули

події в Петрограді. Далі тягнути з вирішенням одного з основних питань було нікуди. Проте, навіть за таких умов в період з жовтня 1917 р. по січень 1918 р. Центральна Рада та Генеральний секретаріат земельних справ не змогли розпочати земельну реформу. Дійти до компромісу найбільш впливові національні політичні партії (УСДРП, УПСР, УПСФ) не змогли.

18 січня 1918 р. на IX сесії Центральна Рада ухвалила «Тимчасовий земельний закон», в якому йшлося про скасування права приватної власності на всі землі з їх водами, наземними й підземними багатствами в межах Української Народної Республіки. Право виділяти селянам землею отримали лише земельні комітети. Вилучення всіх земель в республіці у колишніх власників повинно проходити без викупу. Вирішення всіх інших питань покладалося на Всеукраїнські Установі збори, яким ніколи так і не судилося зібратися.

2.2. Фінансово-економічна політика УЦР

Вже з першого дня роботи перед Центральною Радою постали економічні, фінансові та складні соціальні питання. Другим суспільним станом, після селянства, за кількістю населення були робітники. Станом на 1917 р. на українських землях в промисловості було зайнято понад 1 млн. чоловік. Ще близько 2,5 млн. чол. працювали в дрібних підприємствах, були ремісниками та представниками сільськогосподарського робітництва.

Протягом 24-27 липня 1917 р. в Києві відбувався I Всеукраїнський робітничий з'їзд. Мету даного з'їзду Д. Дорошенко визначав так: «Вважаючи, що Центральна Рада повинна бути представницею організованої української демократії, тобто соціалістичної інтелігенції, селянства, робітників та війська, керівники української соціал-демократії скликали... Всеукраїнський робітничий з'їзд, який повинен був дати для поповнення Центральної Ради своїх делегатів» [18, с.310].

На 1-му Всеукраїнському робітничому з'їзді було представлено ряд доповідей, зокрема: «Сучасний момент в українському житті і українське робітництво» (В. Винниченко); «Установчі збори й українське робітництво» (Д. Антонович); «Автономія і федерація» (М. Ткаченко); «З аграрного питання» (Б. Мартос); «Про робітничу політику» (В. Садовський) [53, с.298].

Голова Генерального секретаріату В. Винниченко у своєму виступі охарактеризував стан відносин з Росією та висловив свій погляд на завдання, які стоять перед українським робітничим класом. Він закликав делегатів від з'їзду увійти до складу Центральної Ради. Як говорив Винниченко: «Орган наш краєвий, мусить швидко перетворитися в законодавчий парламент України. В тому парламенті стане робітничий народ до боротьби за свою долю без різниці національності. Він буде активно творити наше національно-політичне життя в ім'я ясної будучини нашої - соціалізму. А будучина же не така далека, як нам це здалося... І коли більшовики говорять, що соціалізм можна внести зараз, то в їх словах є частина правди. Тепер вже соціалізм не є пустим звуком - він ясно встав перед очима пролетаріату. Тому національне визволення не задержить наших устремлінь - воно єсть тільки засобом до будучого світлого визволення, яке прийде разом з соціалізмом» [8, с.159]. Як бачимо з цих слів, голова Генерального секретаріату вбачав перспективи подальшого розвитку України виключно в соціалізмі. Варто зазначити, що такі ідеї були найпоширенішими серед широких верств населення, зокрема й робітників.

Керівники Української Центральної Ради мали розуміти, що перед ними стояло надзвичайно складне завдання організації життя мільйонів людей, повної перебудови економічних і соціальних відносин, створення національної фінансової системи. І це лише мала частина державотворчих процесів, які мали відбуватися. Проте, як виявилось, не у всіх сферах діячами УЦР було прикладено достатньо зусиль. Багато для чого не вистачило часу та, як би це не звучало, фаховості й компетентностей. З цього виходить, що й ті закони в економічній і фінансовій сферах, які були прийняті, дуже часто

були не дієвими, мали не завжди обґрунтований характер. Проте, вже сам факт прийняття таких законів дає нам можливість проаналізувати процес закладення фінансових, економічних і соціальних основ державності.

За рік діяльності Центральною Радою було прийнято ряд законів економічного спрямування, а саме «Закон про Тимчасову організацію контролю УНР»; «Закон про торфопромисловість на Україні»; «Закон про тимчасові розписи видатків на 1918»; «Закон про ревізію і зразок ревізійної квитанції», «Закон про державну палату Торгу і Промисловості при Міністерстві Торгу і Промисловості» та цілий ряд інших. Зокрема, за Державним Скарбом закріплювалася цукрова монополія, утворена згідно закону від 14 вересня 1917 р. На засіданні Малої Ради 25 січня 1918 р. було прийнято рішення про встановлення 8-годинного робочого дня. Також було розроблено проект дуже важливого закону «Про Вищу економічну раду Республіки», прийняття якого планувалося на 25 квітня 1918 р. [15, с.42]

Необхідно відзначити, що одним з перших кроків, який зробила Центральна рада, стали заходи зі створення власної державної скарбниці для забезпечення діяльності органів влади та можливості проводити свою політику, оскільки до того всі кошти надходили до державного бюджету в Росію, а звідти перерозподілялися на місця, зокрема і в українські губернії. Зрозуміло, що в таких умовах забезпечення автономії та проведення державної політики були майже неможливими, адже доводилося б спиратися лише на приватні кошти. Для того, щоб хоча б частково вирішити фінансові питання була створена Фінансова комісія, яку очолив Х. Барановський. Комісією було запропоновано створити систему добровільного оподаткування населення України, що викликало серйозні суперечки. З одного боку, не дуже зрозумілою була сама схема запропонованого «добровільного оподаткування», а з іншого серйозні сумніви викликала здатність населення виплачувати нові податки, окрім вже існуючих, які йшли до Петрограду [50, С.287].

11 липня 1917 р. на засіданні Центральної Ради було прийнято рішення про створення українського прогресивно податку на прибуток, який мав складати 25% від загальноросійського податку на прибуток. Також було введено поземельний податок, який складав 10 копійок з десятини землі, а також податок для робітників і службовців, розміром 25% одноденного заробітку. Оподатковувалося все населення України, а також українці, які проживали за її межами. Що правда, не пояснювалося яким чином буде збиратися податок, особливо з закордонних українців. Ще одним джерелом наповнення бюджету ставав Український національний фонд.

Проте коштів, які надходили таким шляхом, не вистачало. Необхідно було мати в своєму підпорядкуванні і фінанси з державної скарбниці. Для цього Тимчасовому урядові було надіслано доповідну записку: «Для задоволення національно-культурних потреб, задушених при старому режимі, необхідно одпустити з державного казначейства в розпорядження Центральної Ради відповідні кошти». Проте, Тимчасовий уряд не відреагував на таке прохання Української Центральної Ради [30, с.237].

Після того, як Тимчасовий уряд було повалено і III Універсалом було проголошено створення УНР, 22 грудня 1917 р. Центральною Радою було прийнято закон, в якому говорилося, що всі кошти, зібрані на території України, визнавалися частиною Державного скарбу і мали надходити до Головної Скарбниці, обов'язки котрої, до прийняття відповідних нормативних актів, мала виконувати Київська губернська скарбниця. Було створено Київський Державний Банк, шляхом реорганізації Київської Контори Державного Банку. Згідно того самого закону мали бути ліквідовані відділення Державного Дворянського Земельного Банку і Селянського Поземельного Банку. За виконання закону відповідальність мав нести Генеральний секретар фінансів.

9 грудня 1917 р. Центральною Радою було прийнято закон «Про Державний банк». Це дозволило урядові Української Народної Республіки отримати важелі та правову основу для реалізації фінансової політики.

Згідно до цього закону Київська контора колишнього російського Державного банку перетворювалася на український Державний банк. Варто відзначити, що банк починав свою роботу в надзвичайно тяжких умовах. Як загальнополітичних, так і практичних. На момент прийняття закону Київська контора мала в своєму розпорядженні менше 6 млн. рублів в готівковій формі, що було надзвичайно мало для забезпечення державотворчих процесів. Дієвих джерел поповнення бюджету ще не було, й наявні кошти танули на очах, фактично їх вистачало лише на два тижні, за умови виплати урядових зобов'язань. Через швидку витрату наявної готівки фінансові установи були вимушені обмежувати видачу коштів з поточних рахунків, що спричиняло надзвичайно великі проблеми для економіки. Банківські активи, в таких умовах, дуже швидко могли просто розтанути, що означало б крах всієї фінансової системи щойно проголошеної Української Народної Республіки [12, с.14].

В січні 1918 р. було ухвалено закони, які передбачали випуск Українським Державним Банком кредитових білетів на суму близько 500 млн. крб. Також було надруковано паперові кредитні знаки номіналом в 100 крб. Лише їх було надруковано на суму 5,5 млн. крб., а потім надійшли до друку білети номіналами по 3,10, та 50 крб.

В законі передбачалося, що «кредитові білети УНР випускаються Державним Банком Української Народної Республіки у розмірі строго обмеженому дійсними потребами грошового обігу під забезпечення тимчасово, до утворення золотого фонду, майном республіки: нетрями, лісами, залізницями і прибутками УНР від монополій, після одержання на відповідну суму зобов'язань Державної Скарбниці Республіки. ... Кредитові білети УНР випускаються в карбованцях, при чому один карбованець містить 17,424 долі щирого золота і ділиться на 200 шагів» [28, С.58].

Якщо аналізувати фінансову політику Центральної Ради, то можна сказати, що повноцінного утворення, власне, Державного банку не відбулося. Перейменування Київської контори імперського Держбанку в український

Держбанк ще не означало його реального заснування. Не було вироблено Статуту Держбанку, не було створено капіталів, не було запроваджено центральної бухгалтерії. Провінційні відділення існували цілком автономно, навіть у центральній бухгалтерії не велися зведені баланси. Все це, звісно, було зумовлено не тільки прогалинами в роботі Генерального секретаріату фінансів, а, в більшій мірі, критичним економічним станом Української Народної Республіки та нездатністю влади забезпечити роботу управлінської вертикалі в країні.

1 березня 1918 р. Малою Радою було прийнято рішення про створення нової монетної системи. Грошовою одиницею було обрано гривню, яка мала дорівнювати 3,712 долей золота. Гривня поділялася на 100 шагів. Вводився курс обміну, згідно якого 2 гривні відповідали 1 карбованцю 1917 р. Було прийнято монети номіналами: золота – 20 гривень; срібна – 1 гривня; інші метали - 1, 2, 5 і 50 шагів. Також наказувалося випустити кредитові білети - в 2, 5, 10, 20, 100 і 1000 гривень.

Чинилися намагання навести лад в питаннях соціальної сфери. Важливими питаннями було створення системи пенсійного забезпечення, боротьба з безробіттям, підтримка сім'ї та багато іншого. На засіданні Центральної Ради було представлено проєкт закону про пенсійне забезпечення. Він викликав жваві дискусії, але, в результаті, таки був підтриманий. 25 січня 1918 року Малою Радою було ухвалено рішення про перехід до 8-годинного робочого дня. З 1 березня 1918 р. в Українській Народній Республіці переходили на новий стиль літочислення [37, с.211].

Після повернення Центральної влади до Києва, коли столицю було звільнено від більшовиків, владою було ухвалено відозву про незмінність соціального та економічного курсу, який прокладався III та IV Універсалами. Але варто розуміти, що втілення цього курсу в той час було неможливою справою, адже основним завданням, яке стояло перед Центральною Радою, було втримання влади.

Варто згадати про те, що 2 березня 1918 р. УЦР прийняла закон про громадянство в Українській Народній Республіці. Відповідно до цього закону, громадянином УНР була кожна людина, яка набувала такого права за порядком, приписаними законами УНР. Громадянином не міг бути громадянин іншої держави. Громадянин Української Народної Республіки міг позбутися громадянства. Уряд залишав за собою право позбавляти громадянства.

Після проголошення IV Універсалом самостійності України у 1918 р., з'явилася негайна потреба в створенні митниці та охорони державного кордону. Саме митні установи несли економіко-фінансову відповідальність за безпеку кордону. Охорона ж державного кордону УНР покладалася на Окремий корпус кордонної охорони. На існування Корпусу кордонної охорони необхідно було виділяти фінансування, що і було зроблено 6 квітня 1918 р. Проте сума, яку було виділено урядом, становила лише 500 тис. крб. На відкриття 12 станцій митного догляду на кордоні з Австро-Угорщиною та Німеччиною було виділено ще менше – 150 тис. крб. Планувалося також виділити 250 тис. крб. для відкриття 15 митних пунктів на кордоні з Росією. Всього ж на території Української Народної Республіки мали бути створені 44 митних установи. Передбачався штатний розпис, за яким на митниці мали б служити 1 тис. 442 особи. Забезпечення їх діяльності мало обходитися державній скарбниці в 342 тис. 850 крб. на місяць, або 4 млн. 114 тис. 200 крб. на рік [7, с.423].

Задля віднайдень коштів до бюджету 1 січня 1918 р. було підвищено поштові, телеграфні і телефонні тарифи. Броварство та торгівля пивом були обкладені акцизними зборами. В березні 1918 р. було стягнуто одноразовий примусовий податок з багатьох міст України. До прикладу, Харків мав сплатити 50 млн. крб., Одеса – 40 млн., Київ – 35 млн., Катеринослав – 20 млн. крб. тощо. Також кошти до державного бюджету мали передавати всі повітові міста й містечка з населенням більше 15 тис. мешканців. Того ж місяця влада запланувала здійснити примусову позику з бюджетів міст та

торгівельно-промислових організаціях, з зарахуванням цих коштів як сплати одноразового податку. Проте, такі заходи не могли на довго врятувати фінансову систему УНР. Уряд продовжував шукати ресурси для фінансування діяльності держави.

З 24 березня 1918 р. піднімався акциз на тютюн та тютюнові вироби. 17 квітня встановлювався акцизний збір на продаж коньяку і вина. В терміновому порядку було прийнято рішення про підняття в два рази поштових і телеграфних тарифів. Проте, це не вплинуло на загальний фінансовий стан країни. Не приносили прибутків й різноманітні монополії, створені раніше. Зокрема, цукрова й хлібна монополії відразу після створення збанкрутували та потребували дотацій. Варто сказати, що не було навіть ухвалено бюджет Української Народної Республіки. Порахувати кошти, які надійшли до бюджету за декілька місяців 1918 року взагалі не можливо. За даними джерел можемо, наприклад, вказати суму коштів, які надійшли до державної скарбниці від акцизів. За чотири місяці це було 45 млн. 916 тис. 931 крб. 90 копійок.

Говорячи про фінансову політику УНР необхідно зачепити й взаємини в цій сфері з Францією, Німеччиною та Австро-Угорщиною.

Перші контакти УЦР з Францією почалися ще влітку 1917 р. В листопаді цього ж року від французького посла в Петрограді Ж. Нуланса надійшла пропозиція про можливість фінансової допомоги у виді позики. 18 листопада посланець від французького уряду Ж. Табуї запропонував Українській Народній Республіці кредит у розмірі 10 млн. доларів. Керівництво Центральної Ради умовою для отримання позики ставляло офіційне визнання країнами Антанти самостійності УНР. В грудні 1917 р. – січні 1918 р. Франція відправила пропозицію про можливість надання позики в 500 млн. руб., але українська влада вимагала спочатку юридично визнати існування УНР як самостійної держави [8, с.248].

9 лютого 1918 р. було підписано мирний договір між УНР та Центральними державами. Згідно фінансової частини договору сторони

відмовлялися від будь-яких претензій на виплати за військові втрати. Відносини між УНР та Німеччиною в економічній сфері повинні були розвиватися у відповідності до німецько-російського «Договору про суходільну та морську торгівлю» від 1894–1904 рр. Так само і в економічних стосунках з Австро-Угорщиною продовжували діяти умови подібного договору з Росією від 15 лютого 1906 р. Було визначено й курси валют: 1 марка оцінювалася в 46,2 коп., а 1 крона – в 39,382 копійок. 6 квітня 1918 р. між УНР та новими союзниками було підписано новий договір про затвердження твердого розрахункового курсу.

14 квітня 1918 р. було підписано договір з німецькою друкарнею «Reichsdruckerei», згідно якого в Німеччині повинні були друкуватися гривні. Передбачалося, що буде випущено готівки на суму в 1 млрд. гривень.

Новими союзниками було запропоновано надати кредит на 25 млн. рублів Українській Народній Республіці для погашення заборгованості перед працівниками залізної дороги. Але умовами кредиту передбачалося втручання у внутрішні справи України, тому після консультацій українська сторона відмовилася від цієї пропозиції [20, с.13].

Керівники Української Народної Республіки, значною мірою, були заручниками ідей соціалізму, які в той час були дуже популярними. Після проведеного дослідження можна сказати, що діячі Української Центральної Ради, як і урядовці та інші активні учасники державотворчих процесів, не мали підготовленого плану будівництва не те що самостійної держави, але й автономії. Про це свідчать всі вище наведені в роботі факти.

Надзвичайно складною для України була фінансова, політична й економічна ситуація цього періоду. Фінансова криза, яка зародилася ще за часів імперії, ряд революційних подій, постійні військові дії – все це ускладнювало державотворчий процес в УНР. Проте варто, дивлячись правді в очі, сказати, що УЦР більшу частину свого існування усувалася від вирішення фінансових, соціальних та економічних питань. Фінансові питання визнавалися пріоритетом Тимчасового уряду, від якого вимагали і

забезпечення коштами діяльності самої Центральної Ради та Генерального секретаріату. Невизначеність керівництва УЦР з кінцевою ціллю державотворчих процесів, в кінцевому результаті, й привели до того, що в квітні 1918 року відбувся державний переворот, в наслідок якого владу в свої руки взяв П. Скоропадський.

З самого початку діячі Центральної Ради не створили плану розбудови національної фінансової системи, яка була б незалежна від Росії. Лише відсутність фінансування з боку Петрограду змогло змусити УЦР ввести свою грошову одиницю – карбованець. Про створення власної митної служби, організацію Державного банку та Державної скарбниці рішення прийняті були надто пізно. Це ж стосується і заборони відправлення податків до Петрограду. Відсутність системності, зволікання з проголошенням самостійності та внутрішні суперечності між українськими партіями – все це, з рештою, не дало змоги Українській Народній Республіці утвердитися та розвиватися [22, с.142].

Великі прогалини були в діяльності головних фінансових структурах, які відповідали за емісійну, податкову та банківську сфери. Державний банк не мав основного і запасного капіталу, не було створено Статуту та штатного розпису, не було створено чіткої вертикалі з регіональними відділеннями. Ситуація в губерніях так і залишалася не визначеною, на місцях часто не розуміли кому підпорядковуватися, які розпорядження виконувати та що робити в конкретних ситуаціях. Державний бюджет отримував наповнення, в основному, через стягнення акцизів, адже податкова система була зруйнована. Політика разових податків та стягнень коштів з міст не приносила необхідних доходів, а лише ще більше підривала позиції УЦР в регіонах. Держава продовжувала діяти лише завдяки постійній емісії.

Проаналізувавши діяльність Центральної Ради та її уряду, можемо прийти до висновку, що в фінансовій галузі велику негативну роль грала відсутність однастайності щодо шляху розвитку держави. Між представниками різних українських політичних партій були постійні

суперечки та дискусії, важливі питання часто губилися за масою особистих інтересів. За весь період діяльності УЦР та її урядів не було закладено надійної бази для розвитку фінансової, економічної та соціальної сфери. Це саме стосується й промисловості. Без чіткого плану розвитку фінансової та економічної сфери побудувати державу, в тих умовах, виявилось непідйомним завданням для Української Центральної Ради.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИКА УЦР В СФЕРІ ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ

3.1 Освітня політика Центральної Ради

Події Лютневої революції 1917 р., та державотворчі процеси на українських землях поставили на порядок денний необхідність розвитку гуманітарної сфери. Напрямки політики в сфері освіти та культури Українська Центральна Рада вперше окреслила 22 березня у відозві до українського народу та в резолюції Українського національного конгресу, який проходив в квітні 1917 р. На сторінках цих документів ставилися завдання щодо поширення української мови, українізації освіти, розбудови мережі національних освітніх закладів, культурних установ, підтримка української періодики, книговидавництва тощо.

Вже від початку своєї роботи УЦР почала закладати правові основи національної школи. 6 квітня відбувся I Всеукраїнський учительський з'їзд, на якому обговорювалися питання українізації закладів освіти різних рівнів, підготовки україномовних вчительських кадрів, організації кафедр українознавства та української мови при Київському університеті і курсах при шкільних округах [24, С.20].

У вчительських семінаріях та у всіх ВНЗ мало бути введено вивчення історії України, української мови та літератури, географії українських земель тощо. В тих школах, де всі предмети викладалися виключно російською мовою та в школах національних меншин обов'язковим ставало навчання української мови та українознавчих дисциплін.

Важливим для організації української освіти стало створення Генерального секретаріату, в складі якого діяло і Генеральне секретарство народної освіти. Саме на останнє покладалася реалізація програмних завдань, оголошених I Універсалом. На посаду Генерального секретаря було призначено члена УСДРП Івана Стешенка – педагога, письменника та громадського діяча. Цю посаду він обіймав до лютого 1918 року. Прийнятою

26 червня 1917 року Декларацією визначалися основні завдання й повноваження секретарства, а також передбачалося призначення губернських і повітових комісарів, які мали керувати культурно-освітніми закладами, школами, дошкільними і позашкільними закладами освіти та виховання [32, С.146].

З 28 липня 1917 р. у Києві розпочав роботу II Всеукраїнський учительський з'їзд, на якому було прийнято програму створення національної системи освіти та виховання. В заключній резолюції форуму підкреслювалося, що всім громадянам надавалося рівне право на безкоштовну початкову, середню і вищу освіту, та на забезпечення учнів необхідним для навчання обладнанням й підручниками. В період з березня по серпень 1917 р. лише в Київській губернії було засновано 18 українських гімназій, на Полтавщині – 16, на Поділлі – 5. Всього ж було створено 53 українські школи.

УЦР та Генеральний секретаріат не могли не розуміти значення процесу українізації освіти, тому цей процес активно розвивався. Надзвичайно важливим було питання освіти в сільській місцевості. Освіта в сільських школах мала бути обов'язковою: всі юнаки і дівчата віком до 15–16 років повинні були отримати початкову освіту. Передбачалося, що в сільській місцевості на 10 тисяч населення має діяти одна середня школа. Школи мали не просто давати освіту, але й виконувати функції громадянської підготовки та виховання молоді [39, с.82].

В жовтні 1917 р. було оприлюднено нову Декларацію, яка уточнювала права й обов'язки кожного секретарства. В цьому документі зазначалося, що «в царині народної освіти на протязі цього академічного року може бути вироблений і по змозі здійснений проєкт нової по змісту і по формі школи на Україні, на підставах демократичних і національних...». Окрім цього у Декларації говорилося про потребу в заснуванні у Києві Педагогічної академії та народних університетів для підготовки українських педагогічних

кадрів, а в регіонах – просвітницьких товариств та народних домів, які мали організувати позашкільну роботу.

Після проголошення III Універсалом в листопаді 1917 р. створення Української Народної Республіки, Генеральне секретарство освіти стало існувати вже в статусі міністерства, що означало значно ширші можливості для реалізації політики в царині освіти. Протягом грудня відбувалися значні зміни на законодавчому рівні, які стосувалися як реформи управління освітою, так і нововведень в навчальному процесі. Важливим кроком для розбудови системи освіти стало рішення УЦР про передачу всіх шкіл на території України, окрім шкіл нац.меншин, в управління Генеральному секретарству освіти [48, с.11].

28 грудня 1917 р. прийнято Закон «Про скасування шкільних округ», згідно якого на території України ліквідувалися шкільні округи і на їх місці утворювалися тимчасові комісаріати, до складу яких мали входити чотири українці та троє представників від національних меншин.

Важливою частиною реформ в гуманітарній сфері було проведення українізації адміністративного апарату на різних рівнях, а також судів та їх співробітників. Як відомо з документів, станом на початок весни 1918 року близько 60 % адміністративного апарату вели діловодство українською мовою. В березні цього ж року Центральна Рада утвердила українську мову в статусі державної.

В Законі «Про державну мову», прийнятому ЦР, говорилося, що «всякого роду написи, вивіски тощо на торговельно-промислових, банкових та подібних закладах і конторах повинно писатися державною українською мовою, окрім інших мов...». Для втілення в життя положень закону урядом УНР було видано розпорядження губернським і повітовим комісарам, в якому вказувалося, що за невиконання положень закону загрожує усунення з посад та передача справ до суду. [16, с.29].

Щодо розвитку вищої освіти, то цій галузі правовою основою розвитку стало розпорядження уряду про необхідність заснування народного

університету в Києві, котрий спочатку був сформований як загальноосвітній навчальний підрозділ, а потім був реорганізований в університет.

Підштовхнув владу до створення такого університету той факт, що діючий в Києві університет святого Володимира не пристав на заклики до українізації. Керівництво та більшість професорського складу університету навіть не визнавали владу Центральної Ради в галузі освіти, не виконували розпорядження уряду та продовжували у своїй діяльності керуватися у дореволюційними розпорядженнями Міністерства освіти Російської імперії, тому дисципліни продовжували викладати російською, єврейською, польською та німецькою мовами [32, С.146].

Українізація мала торкнутися не тільки Києва. До початку 1917–18 навчального року в Одеському й Харківському університетах наказали утворити кафедри українознавства та розпочати викладання навчальних дисциплін українською мовою. Також було постановлено збільшити прийом до університетів українців за походженням та ввести безкоштовне навчання.

В позашкільній освіті важливе місце відводилося «Просвітам», які мали займатися і поширенням освіти серед дорослих. 20-23 вересня 1917 р. в Києві було проведено з'їзд членів Товариства «Просвіта», на якому було обговорено програму позашкільної діяльності, якою мав опікуватися відділ позашкільної освіти Генерального секретаріату народної освіти. Важливою проблемою була відсутність на місцях освічених інструкторів та вчителів. Задля вирішення цього питання відділ позашкільної освіти ініціював відкриття інструкторських курсів та видав «Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання». Планувалося також заснувати в Києві Інститут позашкільної освіти, який мав функціонувати при Педагогічній академії.

Важливим питанням в гуманітарній політиці УЦР було й налагодження відносин з національними меншинами. Для них створювалися окремі школи, ліцеї, гімназії, підрозділи в університетах, музеї, заклади культури та відпочинку. Варто зазначити, що в складі Генерального секретаріату деякий

час діяло секретарство охорони прав національних меншостей, а в самій Центральній Раді свої фракції мали представники деяких національних меншин. Право на вільний розвиток національних меншин гарантувалося на законодавчому рівні.

Центральною Радою та виконавчими органами було створено плани відкриття Академії мистецтв, Педагогічної академії, географічного та технічного інститутів, Вищої Економічної Ради, яка мала готувати студентів за спеціальностями з торгівлі, економіки, фінансів та сфери транспорту. В березні 1918 року Центральною Радою було схвалено початок роботи над відкриттям українських вищих навчальних закладів у Сумах, Полтаві, Харкові, Умані, Кременчуці, Вінниці, Чернігові, Кам'янець-Подільському та Катеринославі [32, С.144].

3.2 Заходи УЦР в сфері культури

Починаючи ще з весни 1917 р. на українських землях активізувалася діяльність з поширення української літератури. Одним із перших заходів у цій сфері було виділення коштів з Національного фонду на замовлення друку в державних і приватних друкарнях україномовних книжок для дітей видавництва «Дитяча хата». Також налагоджувався випуск українською мовою навчальної, художньої, суспільно-політичної і технічної літератури. До цього залучалися такі друкарні, як «Череповський», «Промінь», «Криниця», «Слово», «Вернигора» та інші. За декілька місяців було випущено близько сотні найменувань, тиражами по декілька тисяч примірників. Проте, в загальному масштабі це була «крапля в морі».

Діяльність зі створення українських видавництв активізувалася та набула більшої організованості після проголошення III Універсалу УЦР. За розпорядженнями Генерального секретаріату виділялися фінанси для видання навчальної, методичної та виховної літератури для закладів освіти різних рівнів. До березня 1918 р. для освітніх закладів було надруковано 160

різних найменувань літератури. Деякі важливі видання виходили великими тиражами, як то «Українська граматика» О. Курилка, яка налічувала 200 тис. примірників та «Читанка» О. Білоусенка, котру було видано накладом в 100 тис. примірників [24, С.20].

На владному рівні всіляко підтримувалося видання художньої літератури, особливо прихильно ставилися до творчості українських класиків, зокрема Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Івана Котляревського. Видавалися й збірки поезій та прози тогочасних українських літераторів, багато з яких були членами Центральної Ради, Генерального секретаріату та активними членами політичних партій. Не забували й про світову класику. Українською мовою перекладалися й видавалися твори Ф. Шіллера, Г. Гейне, О.Бальзака, Г.Мопассана та багатьох інших.

В цей період вперше були підготовані роботи з історії, в яких розглядалися нові концепції та нові підходи до вивчення історії України, зокрема: «Ілюстрована історія України», «Коротка історія України», «Якої ми хочемо автономії» М.Грушевського; «Коротка історія України», «Про козацькі часи на Україні» В.Антоновича; «Історія Українського письменництва» С.Єфремова та багато іншого.

Не відставав від інших сфер культури і український театр та театральне мистецтво в цілому. Було засновано Український національний театр, в якому почали працювати такі видатні постаті як М. Садовський, Л. Курбас, І. Мар'яненко, П. Саксаганський, М. Заньковецька та інші. Театрам в інших містах надавалося фінансування для підтримки матеріальної бази, організовувалися аматорські колективи в містечках та селах. Задля підготовки акторів, режисерів та професійного технічного й допоміжного персоналу було створено спеціальну школу. Почався випуск газети «Театральні вісті». В цей же час створювалися інструкторсько-режисерські курси товариства «Просвіта». Окрім цього, в Києві почав свою роботу перший державний кінотеатр [16, с.27].

Окрім театру, відбувався також розвиток в сферах народної музичного мистецтва та хореографії. З ініціативи Центральної Ради було створено Український національний хор, а в Києві відкрито курси з підготовки співаків, музикантів та хореографів для цього хору. Засновувалися музичні школи в містах, організовувалися аматорські колективи при закладах та установах.

Не залишилося осторонь й образотворче мистецтво. Як вже згадувалося вище, в грудні 1917 року було створено Українську академію мистецтв, яку очолив видатний художник, уродженець Сумщини, Г. Нарбут. Академія мала на меті розвивати зв'язки з музеями та художніми школами, займатися формуванням державної політики в мистецькій сфері, підтримувати художників, які представляли різні напрями [42, с.253].

При Українській Академії мистецтв було створено Українську національну картинну галерею, базу якої на початку складала картини українських та світових митців XVI–XIX ст. з приватних колекцій Г. Павлуцького, Д. Антоновича, В. Щавінського. Окрім того, відбувалася і закупка творів мистецтва на виставках та аукціонах. Для цього намагалися залучати кошти меценатів та спонсорів, адже урядове фінансування не могло навіть частково покрити всіх витрат.

Діячами УЦР було закладено початок до розвитку українського кіно. В цей період на екранах починають з'являтися багато художніх та документальних картин, в яких відображалася українська тематика, екранізувалися відомі казки та дитячі твори, вироблялися кінофільми для школярів й студентів. Генеральний секретаріат профінансував переоблаштування кіномайстерні й кінолабораторії в Києві, створення робочих колективів, які б займалися виготовленням кінематографічної продукції, на суму 87 тис. крб. За період існування УЦР було створено науково-документальні фільми і яких висвітлювалася проблематика розвитку індустріальної промисловості, змальовувалася природа України, етнографічні особливості й побут українців. Актори театрів залучалися до екранізації

відомих художніх творів українських письменників Отже, можна говорити про те, що саме з 1917 року починається відродження національної культури та починається державна підтримка українського театрального, музичного, образотворчого та інших видів мистецтва.

Протягом 1917 р. УЦР було розроблено перелік заходів, які мали на меті розширення мережі бібліотек, книгарень, хат-читалень. Генеральному секретаріату було наказано знайти кошти та почати фінансування й закупівлю літератури для нових і діючих бібліотек. Також урядом було виділено кошти на облаштування бібліотек в навчальних закладах та при підприємствах і військових частинах. Державним коштом мала відбуватися і підготовка кадрів для новостворених бібліотек. Таким чином було враховано резолюції I Всеукраїнського вчительського з'їзду. Для прискорення поповнення фондів бібліотек новими виданнями урядом було видано наказ, згідно якого усі книговидавництва повинні були надсилати в бібліотечно-архівний відділ Департаменту мистецтва й до бібліотек по декілька примірників друкованої продукції, яку вони виготовляли [43, С.18].

Надзвичайно важливим кроком стало утворення Національної бібліотеки в Києві та її філіалів у губернських містах. Центральною Радою, за доволі короткий період свого існування, було започатковано основи бібліотечної справи в Україні. Поповнювалися бібліотечні фонди, створювалися установи як в містах, так і в селах. Найважливіше, що бібліотеки поповнювалися українською та україномовною літературою. Була розгорнута робота з реформування бібліотек у загальнодоступні культурні та освітні центри, в яких могли займатися дослідною роботою студенти й науковці. Бібліотеки ставали й центрами освіти дорослих та позашкільної освіти.

При написанні даного розділу важливо не оминати і питання збереження національної культурної спадщини в даний період. Ще до формування виконавчого органу Української Центральної Ради – Генерального секретаріату – на місцях, в регіонах, почали створюватися

виконавчі комітети, які частково переймали на себе владні повноваження. Такі комітети і були першими органами, котрі взяли на себе у тому числі й функції охорони пам'яток. Зокрема, комісаром по охороні пам'яток Києва і губернії було призначено відомого українського вченого і культурного діяча М. Біляшівського [1, с.74].

Варто зазначити, що революційні події лютого 1917 р. призвели до поширення по всій країні безладу, який проявлявся руйнуваннями багатьох пам'яток царської епохи та, навіть, споруд, на яких було зображено царські герби або інші символи імперської влади. Зважаючи на поширення схожих проявів народного гніву, багато культурних діячів закликали до припинення таких дій, адже вони завдають непоправної шкоди українській культурній спадщині. Проте такі заклики не справили ефекту на суспільство. Тому з'явилася необхідність створення спеціальних органів, що на державному рівні відповідали б за вирішення питань щодо охорони і збереження історико-культурної спадщини. Участь в даному процесі брали й відомі пам'яткоохоронці й краєзнавці, які також створювали власні об'єднання.

Вже на початку квітня 1917 р., в Києві ініціативною групою діячів культури було почато створення Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні. 12 травня було прийнято статут комітету, який, серед іншого, визначав, що головною ціллю є: «... утворення осередків комітету на місцях та надання їм допомоги, а також допомога в утворенні на місцях архівів, музеїв, бібліотек тощо, формування реєстрів пам'яток, проведення археологічних розкопок, обстеження і забезпечення охорони пам'яток, встановлення тісних контактів із органами влади, науковими інституціями й громадськими організаціями у сфері охорони культурної спадщини, ведення просвітницької діяльності з метою забезпечення охорони культурної спадщини шляхом організації лекції, виставок тощо» [4, с.12].

Важливо зазначити, що членами Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні були обрані відомі культурні й політичні діячі, частина яких була на керівних посадах в Центральній раді та

Генеральному секретаріаті. Можна, зокрема, згадати прізвища М. П. Василенка, М. С. Грушевського, Д. І. Дорошенка, С. О. Єфремова, І. М. Стешенка, Д. І. Яворницького та ін. Вони не просто «рахувалися» членами комітету заради гучних прізвищ, але дійсно протягом кількох років відігравали значну роль в охороні й збереженні української культурної спадщини, організовуючи і спрямовуючи цю діяльність в Україні [59, с.198].

В тому ж таки 1917 р. почали створюватися організації охорони пам'яток старовини й мистецтва в регіонах - окремих губерніях і повітах. В цій справі активно брали участь й діячі Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні. Варто сказати, що на той час державного фінансування ці організації не мали, тому результати їхньої діяльності визначалися лише активністю та авторитетністю очільників пам'яткоохоронних комітетів на місцях, та їх здатністю знаходити спільну мову з представниками місцевих влад, меценатами та колекціонерами тощо. Товариствами з охорони культурної спадщини створювалися музеї, багато з яких існують і до сьогоднішнього дня. Найбільш активно діяли товариства на Полтавщині, Чернігівщині та Поділлі.

Розпочата громадськими активістами діяльність щодо охорони культурної спадщини влітку 1917 року перейшла до Генерального секретарства народної освіти, яке, як ми вже згадували вище, очолив дійсний член Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні І. Стешенко.

В структурі Генерального секретарства народної освіти було організовано відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва, на чолі якого став також дійсний член Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні, відомий археолог, директор Київського міського музею М. Біляшівський. На практиці цей відділ забрав на себе ті функції, які виконував Центральний комітет охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні [53]. Проте, все ж таки, головним вектором діяльності цього відділу

стала музейна справа, адже повністю укомплектувати штат працівників не вдалося.

Проводячи аналіз діяльності Центральної Ради й Генерального секретаріату щодо нормативно-правового забезпечення охорони культурної спадщини в даний період, варто сказати про розробку законопроекту щодо охорони пам'яток культури в Українській Народній Республіці. Даний проєкт було розроблено наприкінці 1917 р., а у січні 1918 р. його було розіслано осередкам в регіонах для обговорення і надання пропозицій щодо можливостей вдосконалення. Планувалося в остаточному варіанті закону врахувати досвід інших країн. Даний закон, зрештою, так і не встигли ухвалити до державного перевороту, внаслідок якого Українська Центральна Рада втратила всю владу. Проте варто справедливо зазначити, що й без прийняття закону було проведено ряд позитивних змін, зокрема щодо заборони вивезення предметів культурної спадщини за кордон тощо. Але навіть в остаточному законопроєкті не було врегульовано питання фінансування пам'яткоохоронних заходів та відповідальності винних у порушенні законодавства.

РОЗДІЛ 4. БУДІВНИЦТВО УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА ЗА ДОБИ УЦР

Одним з найважливіших атрибутів кожної держави є наявність власного війська. В суспільній думці частим приводом для критики керівництва УЦР є саме її політика в військовій сфері. Такі ідеї почали затверджуватися ще в період між двома світовими війнами, коли почалися пошуки «винних» в провалі УНР. Особливе місце така критика в той період мала в колах української політичної еміграції.

Події 1917 року знайшли особливий відгук серед військових та дали можливість для відкритої демонстрації своїх національних виявів. Солдати активно використовували такі можливості, входили в політичні процеси, почали створюватися ради солдатських депутатів та різноманітні військові комітети й об'єднання. 3 березня в місті Одеса відбулася проукраїнська хода, участь в якій взяли курсанти двох шкіл прапорщиків. Через дев'ять днів, 12 березня, в Петрограді відбулася 30-тисячна українська маніфестація, більшу частину учасників якої склали матроси й солдати з України, які, тримаючи жовто-блакитні стяги, вигукували гасла «Хай живе вільна Україна!», «Хай живе демократична федеративна республіка Росія!». Як пізніше писав О. Лотоцький, деякі частини вийшли на маніфест майже в повному складі. Поблизу Державної думи маніфестантів зустрів член виконавчого комітету М. Соколов, який заявив, що той «визнає всі бажання української демократії та, виходячи із засад республіканської федерації, буде разом з українською демократією боротися за її права» [10, с. 15].

9 березня в Києві на зборах міського гарнізону було створено Установчу українську військову раду (головою обрано полковника М. Глинського), яка висловила підтримку Тимчасовому уряду, але захотіла від нього «вчинить для України, ще до скликання Установчих зборів, такий самий правний акт, який уже видано для Фінляндії і потвердить за українським народом усі права і вільності, яких він має право домагатися». У відозві ради говорилося й про те, що кожен український вояк повинен

пам'ятати, що остаточна ціль війни – «зібрати до купи всі землі українські, усі гілки українського люду в Росії, Австрії, Угорщині, з'єднаний, суцільний український народ увести у спілку вільних народів вільної Росії», не забувати, «що він є членом української національної армії, що ця армія є під проводом Верховного Головнокомандуючого, призначеного Тимчасовим урядом і увіходить у склад усієї Російської армії». Окрім цього в резолюції вимагали, щоб у підрозділах, в яких солдати-українці становлять більшість, було офіційно затверджено використання української мови, поповнюватися такі частини мали лише призовниками з українських земель, а командний склад мав призначатися з офіцерів українського походження. 11 березня в Києві відбулося велелюдне Українське військове віче, на якому Раду було переформатовано в Тимчасове військове бюро та прийнято універсал про утворення на добровольчих засадах окремого від регулярного війська «охочекомонного полку імені Богдана Хмельницького» й було призначено спеціальний комітет для організації полку [12, с.14].

28 березня в Києві відбулося чергове військове віче, яке не лише підтвердило попередню вимогу «зорганізувати українську національну армію з усіма родами зброї», але й закликала Центральну Раду вжити всіх заходів перед Тимчасовим урядом, «аби переведено якнайскоріше ці ухвали в життя». Через два дні, 31 березня, в Одесі було створено Українську військову раду, яку очолив член Центральної Ради військовий лікар І. Луценко. Діяльність військової ради розповсюджувалася на підрозділи Одеського військового округу, кораблі Чорноморського флоту та Румунський фронт. Національні рухи охопили усі фронти, на яких воювала російська армія й перебували її тиллові частини.

Варто зазначити, що багато солдатів було відправлено на Всеукраїнський національний конгрес, де вони виступали з привітаннями та при обговоренні доповідей, також військових обрали до президії. Два рази слово отримував Микола Міхновський. Першого разу він повідомив присутніх, що військовий міністр Тимчасового уряду О. Гучков дав згоду на

створення двох піхотних українських бригад, потім відзначав пріоритетними завданнями згуртування солдатів та утворення власного війська. У рішеннях Конгресу військова тема хоч і не в повний голос, але все ж прозвучала. Центральній Раді було доручено подати Тимчасовому урядові на розгляд домагання делегатів від війська.

У складі Української Центральної Ради представники військових отримали 13 місць. Обрані депутати представляли 7 організацій, п'ятеро депутатів були членами Клубу імені гетьмана П. Полуботка.

М. Грушевський пізніше писав, що ті завдання, які були визначені Центральною Радою, «викликали найбільший рух у війську, який послужив на найближчі місяці найсильнішою розчинною [силою] для українського руху» [27]. Проте, наскільки такі слова відповідали дійсності, ми ще проаналізуємо далі.

Українці в російській армії підтримали гасла Центральної Ради. 14 квітня 1917 р. у Києві проходило зібрання делегатів від військових частин фронту, столичного гарнізону і різноманітних військових організацій тилу. Були присутні й члени Клубу імені гетьмана П. Полуботка та Українського військового організаційного комітету. Було вирішено зібрати 5 травня в Києві з'їзд представників українців від різноманітних військових частин. Делегатами на з'їзді були солдати, офіцери та представники тилкових гарнізонів. Підготовку з'їзду було доручено Українському військовому організаційному комітетові та безпосередньо УЦР [38, С.90].

Потужним каталізатором українського національного руху у війську була справа полку ім. Богдана Хмельницького. Рішення про створення полку з добровольців було ухвалено 11 березня на з'їзді в Києві, про що вже згадано вище. В другій половині квітня близько трьох тисяч солдатів-українців висунули вимогу, що на фронт вони відбудуть лише в тому разі, якщо будуть організовані в полк імені Б. Хмельницького. Як командири Київського військового округу, так і рада солдатських депутатів зустріли таку вимогу ворожістю.

15 квітня комітет Української Центральної Ради ухвалив резолюцію, в якій говорилося, що в даній ситуації ЦР єдиним виходом бачить лише формування українського полку. Проте, ми не можемо констатувати, наскільки бачення комітету співпадало з поглядами керівництва ради. Зрештою, командування 20 квітня дало згоду на створення окремого українського полку із запасних частин. За той час, що тривали суперечки серед керівництва загін, фактично, сам зорганізувався й навіть озброївся.

Питання, пов'язані з військом, розглядалися на одному із засідань Других загальних зборів Центральної Ради, які відбулися 23 квітня. Зборами було прийнято резолюцію, яка прямо вимагала формування нових українських військових частин і переведення військовослужбовців-українців до українських військових частин. Тоді ж було прийнято рішення створити у складі Центральної Ради спеціальну військову раду, яку повинен був обрати Всеукраїнський військовий з'їзд. До з'їзду військовими питаннями мала займатися спеціальна комісія Центральної Ради [22, с.116].

5 травня у Києві почав свою діяльність I Всеукраїнський військовий з'їзд, на якому було підтримано попередні резолюції Центральної Ради. З'їзд визнавав необхідність швидкої націоналізації військових частин за національно-територіальним принципом та висловлювався за необхідність створення української армії. Для цього пропонувалося в запасних частинах виокремити солдат та офіцерів українського походження в окремі підрозділи. Займатися виконанням рішень з'їзду на практиці мав Тимчасовий український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, який повинен був координуватися з військовим керівництвом російської армії. Очолив даний комітет Симон Петлюра. До складу було обрано 18 осіб, серед яких солдати, офіцери, військові чиновники та лікарі.

9 травня Український військовий генеральний комітет (УВГК) взяв участь в Третіх загальних зборах Центральної Ради, на яких було вирішено надано йому фінансування для початку роботи. В цей час до Петрограду мала відбувати делегація Центральної Ради. У вимогах Центральної Ради до

Тимчасового уряду був пункт про українізацію Київського гарнізону та призначення українців на посади командувачів військових округів. Того ж дня генеральний комітет вирішив відправити делегацію до головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту.

20 травня, на зустрічі з українською делегацією, Тимчасовий уряд фактично відповів відмовою на вимоги Центральної Ради та проігнорував постанови Всеукраїнського військового з'їзду й не визнав генеральний військовий комітет. Дане рішення жодним чином не видається дивним. В цей час у тилкових частинах почався доволі стихійний процес створення українських підрозділів. Зіштовхнувшись з різкою позицією Тимчасового уряду, Центральна рада доручила військовому комітету скликати черговий військовий з'їзд. Датою відкриття з'їзду було визначено 4 червня. Але через тиждень військовий міністр О. Керенський заборонив його проводити, адже вважав подібні заходи несвоєчасними [47, с.382].

Не зважаючи на заборону, до Києва прибула велика кількість делегатів. З'їзд підтвердив політичні цілі УЦР та поставив перед нею питання про можливість впровадження автономії України. Велику увагу, очікувано, було приділено українському руху в російській армії. Діяльність Генерального комітету отримала підтримку, було ухвалено Статут комітету та обрано ще десять нових членів. Генеральний комітет отримав доручення щодо необхідності розроблення детального плану українізації армії та подальшого втілення цього плану в життя. Також висловлювалися вимоги щоб усі рекрути, які були призвані до армії з території українських губерній, проходили службу на території України або на Чорноморському флоті. Окрім цього, було створено Всеукраїнську раду військових депутатів, до якої прийняли 132 депутати. Неможливо оминати увагою ще одну надзвичайно знакову подію. Саме на II Всеукраїнському військовому з'їзді було вперше зачитано I Універсал Центральної Ради [58].

Представники Генерального комітету готували пропозиції щодо питань, які мали обговорюватися на зустрічі очільників УЦР з

О. Керенським. Комітет наголошував, що конче необхідно обговорити можливість затвердження розробленого ним плану українізації армії, який існував у двох варіантах – максимальному та мінімальному.

В той час, доки УЦР готувало вимоги до Тимчасового уряду, а саме на початку липня 1917 р., німецькі та австро-угорські війська перейшли в контрнаступ на фронті, російська армія відступала. Під тиском цих подій О. Керенський змушений був «пом'якшити» ставлення до українізації війська, аби лише військові частини не втрачали боєздатності та продовжували брати участь в бойових діях [2, с.96].

В середині липня С. Петлюра зустрівся з головнокомандуючим О. Брусиловим, та обговорив можливості для збільшення кількості українізованих дивізій. Варто зазначити, що ініціатором зустрічі був сам Брусилов, який пообіцяв розпорядитися, щоб не ставилося ніяких перешкод діяльності українських культурних та просвітніх громад та комітетів, поширенню серед військових II Універсалу Центральної Ради та інших документів.

4 серпня, трохи більше ніж через два тижні після проголошення II Універсалу, Центральна Рада отримала інструкції від Тимчасового Уряду, які передбачали зміни і в військовій сфері, зокрема вилучення військового відомства зі складу Генерального секретаріату. З огляду на це, у середині серпня Генеральний комітет вчергове підняв перед Тимчасовим урядом проблему про утворення статуту УВГК. Перемовини щодо цього проводив тодішній представник комітету при кабінеті Керенського М. Полоз. У відповідь на це звернення військове міністерство поставило декілька умов. По-перше, Генеральний комітет має визнавати повну владу російського військового керівництва над всіма українськими військовими частинами та організаціями. По-друге, комітет не мав видавати накази жодній військовій частині та жодній категорії діючих військових чи військовозобов'язаних українців. По-третє, діяльність комітету мала спрямовуватися виключно на допомогу військовому керівництву Тимчасового уряду в питаннях створення

українських військових формувань та обмежувалася наказами військового міністерства [14, с.12].

Виходячи з цього можна зробити висновок що УВГК так і не здобув офіційного визнання діяльності та не отримав Статуту і, отже, продовжував свою роботу виключно як громадська структура, яка не мала формальної влади над військовими частинами.

Наступна зустріч делегації від Генерального комітету з О. Керенським відбувалася 9–10 вересня. Головним у перемовинах було питання про визнання УВГК з правами, визначеними в проєкті статуту. Окрім цього було висунуто 13 вимог щодо українізації війська. Зокрема, вимагалось прийняти рішення про перейменування 27 дивізій в «українські» з подальшим їх поповненням виключно українцями і переведення цих дивізій для ведення бойових дій на українському напрямку фронту, українізувати командний склад. Щодо Чорноморського флоту, то вимагалось укомплектувати його українцями. З усього вищезгаданого військовий міністр пообіцяв затвердити «українізацію» 15 дивізій, але, при цьому, відповідних розпоряджень так і не надав [19].

20 жовтня в Києві було скликано III Всеукраїнський військовий з'їзд, до якого долучилося близько тисячі делегатів. Піднімалися питання про стан українізації військ та було висунуто питання про передачу цієї діяльності цілковито до Генерального секретаря військових справ. Також необхідним вважалось призначення Центральною Радою комісарів в українізованих військових частинах.

Важливими питаннями, які підіймалися та обговорювалися на з'їзді, були ті, що стосувалися процесів державотворення. Делегати висловилися за проголошення демократичної республіки в українських етнографічних межах, на чолі з Центральною радою як законодавчим органом та Генеральним секретаріатом, як виконавчим. Висловлювалася необхідність скликання Всеукраїнських установчих зборів, на яких і мала затвердитися нова форма державності. У вітальному слові до з'їзду М. Грушевський

поставив за ціль створення Української демократичної республіки в федерації з Російською республікою. На наш погляд, постановка подібних цілей вже не відповідала політичній обстановці в державі. 26 жовтня на з'їзді було обговорено події в Петрограді, а саме більшовицький переворот, і ухвалено на певний час припинити роботу [30, с.173].

Падіння Тимчасового уряду в Петрограді мало остаточно зняти всі питання щодо можливої «федерації» з Росією. Проте, у своїй державотворчій діяльності УЦР була доволі млявою. 31 жовтня Сьомі загальні збори Центральної Ради вирішили поширити владу Генерального секретаріату на всі «відмежовані землі України». 1 листопада було затверджено повний склад Генерального секретаріату, включно з Генеральним секретарем військових справ, яким став Симон Петлюра. 2 листопада він оголосив, що переймає до своїх рук «вище військове керівництво в Україні», та «заборонив» виконання всіх розпоряджень та наказів, які надходять не від нього. Як показали події, подібні «оголошення» були дещо відірвані від реальності. В той же день Генеральний секретаріат призначив підполковника В. Павленка виконувати обов'язки командувача Київського військового округу. Окрім цього, на засіданні секретаріату було заслухано доповіді С. Петлюри та О. Пилькевича щодо оперативних справ у військовій сфері. Було прийнято рішення сформувати делегацію у складі Д. Дорошенка та О. Лотоцького для перемовин з головнокомандуючим на фронті.

На наступному засіданні Генерального секретаріату було заслухано інформацію від полковника О. Пилькевича. Було вирішено на всіх засіданнях секретаріату пріоритетність надавати саме військовим питанням. Також доручили розробити план заходів з наведення дисципліни в війську [7, с.245].

6 листопада почалися перемовини делегатів від Генерального секретаріату зі штабом Верховного Головнокомандуючого, на яких було досягнуто компромісу щодо співпраці в українізації військових частин на фронті. При штабі Верховного Головнокомандуючого призначався представник від секретаріату військових справ. Штаб погодився на вимогу

щодо формування військ за територіальним принципом. Для прискорення організації українських військових частин ставка дозволила комплектування та переведення українців до українських військових частин. Було дозволено ці частини об'єднувати в українізовані дивізії й корпуси за наказами командуючих фронтами та при узгодженні з Генеральним секретаріатом. Також було домовлено, що призначати командуючих Київського та Одеського військових округів могли лише після узгодження кандидатур з Генеральним секретаріатом. Генеральний секретар військових справ отримав право запрошувати, по необхідності, до свого штабу офіцерів та військових чиновників. В «українізованих» фронтових частинах командування мало призначатися лише після погодження з Генеральним секретаріатом. В цьому ж порядку визначалися назви українських частин і їх форма. Дані домовленості створювали фундамент для формування української армії.

Важливим було обговорення військових питань на засіданні Генерального секретаріату 20 грудня 1917 р. В ході обговорення питань про незалежність та самостійність УНР, постало й питання важливості військового будівництва та необхідності мати власну дієву армію [33, с.256].

Центральна Рада у дуже складних зовнішньополітичних та економічних умовах продовжувала створення власного війська, не дивлячись на те, що законом «Про утворення Українського Народного Війська» заперечувалася сама ідея створення регулярного війська на базі загального військового обов'язку, бо замість армії утверджувався міліцейський спосіб творення власного війська. Закріплена згаданим вище законом концепція побудови війська стала, на певний час, основою для військового будівництва Української Народної Республіки. Передбачалося, що задля оборони від ворога створювалася народна міліція, яка мала комплектуватися за територіальним принципом. На місцях мали працювати військові інструктори, які повинні були організовувати загони «міліції», які потім об'єднувалися в сотні, ті, відповідно, в курені, далі в полки, корпуси тощо. При цьому, існуючі військові частини мали бути розформовані, а

військовослужбовці – демобілізовані. Планувалося поділити територію країни на три округи: Київський, Одеський та Харківський, які мали займатися підготовкою інструкторів та розробкою планів створення загонів народної міліції на місцях, проте реалізувати ці задуми не вдалося через початок бойових дій. Генеральний секретаріат, кладучи на плаху ідеї розбудови українського війська, регулярної армії, намагався пояснити свої дії прагненням запобігти масштабній безконтрольній демобілізації та відсутності дисципліни у війську. Генеральний секретар військових справ М. Порш вважав за необхідне продовжувати реалізацію Закону про народне військо. Фактично, перед навалою більшовиків Генеральний секретаріат демобілізував українізовані військові частини і намітив план створення народної міліції, що можна трактувати як повну відірваність від політичних, суспільних та військових реалій [52, с.374].

На засіданні Малої ради 6 січня 1918 р. було запрошено до звітування Генерального секретаря військових справ М. Порша, який доповідав: «Усього два дні пройшло, як Мала рада прийняла законопроект про волонтерську армію. На жаль, мушу констатувати, що регулярна армія у нас, як і в Росії, перебуває зараз у стані повного розладу, і тому всі надії можна покладати тільки на революційні організації – партизанські загони». Також Порш повідомив, що загонами Вільного козацтва й інших військових частин було звільнено від більшовиків Київ. Щодо загального становища війська секретар зазначив: «Військо, прийшовши з фронту, видержує певний карантин, щоби позбутися непевних елементів, і тільки після того воно поповнює Українську армію. Полк «Вільна Україна» – єдиний, де дисципліна не зменшується, а збільшується» [53, с.401]. Варто зазначити, що під час оборони Києва від більшовиків цей полк спочатку оголосив про нейтралітет та відмовився брати участь в боях, а потім був роззброєний. Завершуючи свій звіт, М. Порш сказав наступне: «Треба нам всіх сил без різниці партій прикласти на те, щоб організувати дисципліновану армію. Отже, найкращим

виходом є збудження нашої енергії» [53, с.403]. Практичне значення цих слів складно досягнути.

На Дев'ятих загальних зборах Центральної Ради обговорювали й питання війська. Доречно буде навести цитату Б. Мартоса, який вірно передав суспільні настрої: «... Наша біда в тому, що хоч вся Україна і все військо кричить «Слава Центральній Раді!», проте, коли треба стати в оборону її, вони об'являють «нейтралітет». ...Селяни так само нічого не роблять, аж доки до них не прийдуть більшовики. Так було на Катеринославщині, де селяни аж тоді взялись за вила, коли побачили, що більшовики прийшли їх грабувати. Безсилість наша в нашій некультурності» [60, с.31]. Ці слова найкраще характеризують військову політику Центральної ради, яка за період свого існування так і не змогла знайти широкої суспільної підтримки.

Лише в останні дні існування УЦР було розроблено надзвичайно комплексну систему вищого військового керівництва у війську Української Народної Республіки. Про це ми беремо данні з Наказу № 43 від 11 квітня 1918 р. Саме в цьому наказі було визначено пріоритетність посади Військового міністра в тій системі вищого військового управління, адже саме це міністерство повинно було утворювати, утримувати й готувати українське військо до виконання своєї безпосередньої функції – ведення війни. Відповідно до цього інші структури вищого військового командування підпорядковувалися Військовому міністру.

У вищезазначеному документі визначалися повноваження й структура всіх головних гілок вищого військового командування. До складу Генерального Штабу входило 7 управлінь (у тому числі й управління І Отаман-квартирмайстра з 5 відділами та II Отаман-квартирмайстра з 4 відділами). ГШ мав організовувати здійснення мобілізації до армії, збір інформації про ймовірних ворогів, робити аналіз поточної ситуації та розробляти стратегії ведення бойових дій на різних театрах та, звісно, мав проводити інспектування військ. Головний Штаб (у його складі мало

функціонувати 2 управління, одна управа і 2 відділи) повинен був опікуватися аналізом питань щодо особового складу війська, соціальними питаннями, пенсійним забезпеченням для військовослужбовців, функціонуванням та вдосконаленням системи військової освіти. Ще одну гілку вищого військового управління займало Управління Головного начальника постачання, яке мало займатися матеріальним та технічним забезпеченням війська, організувати постачання та зберігання техніки, зброї та всього військового спорядження. Складалося воно з 4 управлінь, 4 управ та окремого технічного комітету [10, с.27].

Аналізуючи зміни, які мали бути запроваджені в Збройних Силах УНР, можна простежити, що пропоновані схеми великою мірою наслідували та копіювали систему військового управління Російської імперії.

Окрім військового аналізу запланованих змін в сфері будівництва українського війська варто врахувати й реалії та можливості тогочасного розвитку Української Народної Республіки. Оскільки на чолі держави стояла Центральна рада, то і військо, через військове міністерство, підпорядковувалося раді, що не могло не накладати політичні відбитки на функціонування армії, адже необхідно було врахувати інтереси різних домінуючих фракцій та партій. Поряд з цим, також, варто говорити й про військову присутність німецьких та австро-угорських військ на території України.

Поряд з намаганнями впорядкувати та структурувати центральне військове управління, були плани і на створення й розгалуження структур регіонального військового керівництва, але на той період їм не судилося з ідей перевтілитися в документи, адже вже 29 квітня владу в свої руки бере Павло Скоропадський, що ознаменовує новий етап становлення української державності.

ВИСНОВКИ

4 (17) березня 1917 р. в Києві було утворено Українську Центральну Раду. Це мав бути центр державотворчого руху на українських землях, вищий законодавчий орган. Протягом березня 1917 – квітня 1918 року відбулася еволюція поглядів керівництва Центральної Ради: від можливості автономії в складі демократичної Росії до проголошення повної незалежності й самостійності Української Народної Республіки. Це визначало основні вектори внутрішньої політики, яку провадила УЦР. Серед головних напрямів роботи в сфері відновлення української державності необхідно виділити земельне питання, українізацію культури та освіти, створення фінансової системи й, звісно, будівництво українського війська.

Від початку існування Центральної Ради її керівництво одним з пріоритетних завдань визначало розширення підтримки серед українського селянства та формування власної політики в сфері сільського господарства. В середині червня 1917 р. було утворено Генеральний секретаріат – виконавчий орган Центральної Ради. Генеральним секретарем земельних справ було призначено Б. Мартоса. Станом на літо 1917 року провідні політичні партії мали відмінні підходи до вирішення земельного питання. Есери відстоювали ідею соціалізації земель, еседеки дотримувалися ідей націоналізації та передачі землі до Земельного банку, а есефи, на той час, ще не мали чіткої позиції з даного питання. В Генеральному секретаріаті земельних справ намагалися узгоджувати свої плани щодо земельної реформи з Міністерством хліборобства Росії. Тимчасовий уряд, зі зрозумілих причин, блокував всі спроби Центральної Ради почати вирішення цього питання. В період з березня по жовтень 1917 р. Українська Центральна Рада, як національний законодавчий орган, пройшла початкові етапи створення власної аграрної політики та підготовки земельної реформи. Проте темпи «вкатування» в вирішення даних питань виявилися занадто повільними в тих умовах.

7 листопада 1917 р. було проголошено III Універсал, за яким на території України скасовувалася приватна власність на удільні, поміщицькі, монастирські землі. Було підняте питання про негайну розробку нового земельного закону. Саме цей закон мав визначати, як земельні комітети будуть розпоряджатися землею до Всеукраїнських Установчих зборів. Станом на початок квітня 1918 року було розроблено проєкт відповідного закону, проте, через постійні зволікання, його так і не було прийнято.

Після падіння Тимчасового уряду і проголошення Української Народної Республіки постало питання про необхідність побудови власної фінансової системи. 22 грудня 1917 р. було ухвалено закон про те, що усі податки і прибутки, зібрані на території України, визнавалися частиною Державного Скарбу УНР і мали надходити до Головної Скарбниці, обов'язки якої до вироблення відповідного статуту і штатів, виконувала Київська губерньська скарбниця.

Після прийняття 9 грудня 1917 р. закону «Про Державний банк» уряд УНР отримав правовий і оперативний простір у вирішенні фінансових проблем. Цим законом було наказано перетворити Київську контору колишнього російського Держбанку на український Державний банк. Цим же законом скасовувалися також відділи Державного Дворянського Земельного Банку і Селянського Поземельного Банку. Ліквідація цих установ була доручена Генеральному секретареві фінансів. У період існування Центральної Ради повноцінної банківської системи так і не було створено. Перейменування Київської контори імперського Держбанку в український Держбанк ще не означало його реального заснування. Не було вироблено Статуту Держбанку, не було створено капіталів, не було запроваджено центральної бухгалтерії. Провінційні відділення існували цілком автономно, навіть у центральній бухгалтерії не велися зведені баланси.

Події Лютневої революції 1917 р., та державотворчі процеси на українських землях поставили на порядок денний необхідність розвитку гуманітарної сфери. Напрямки політики в сфері освіти та культури

Українська Центральна Рада вперше окреслила 22 березня у відозві до українського народу та в резолюції Українського національного конгресу, який проходив в квітні 1917 р. На сторінках цих документів ставилися завдання щодо поширення української мови, українізації освіти, розбудови мережі національних освітніх закладів, культурних установ, підтримки української періодики, книговидавництва тощо.

Варто зазначити, що в напрямках освіти і культури успіхи Центральної Ради були дещо більшими ніж в інших галузях, що, частково, можна пояснити й компетентностями керівництва УЦР.

В перші періоди свого існування політика Центральної Ради у військовій сфері заключалася в проведенні українізації військових частин, які склалися з українців та розташовувалися на українських землях. Все це відбувалося лише за домовленістю з керівництвом Тимчасового уряду. Оскільки спочатку керівники УЦР стояли на автономістських позиціях, то й питання наявності власного війська було, для більшості з них, не надзвичайно важливим. Фактично, перед навалою більшовиків Генеральний секретаріат демобілізував українізовані військові частини і намітив план створення народної міліції, що можна трактувати як повну відірваність від політичних, суспільних та військових реалій. Лише поразка у війні з більшовиками підштовхнула Центральну Раду до початку формування підрозділів регулярного війська. Однак в цей час, згідно мирного договору, на території УНР розташовувалися війська Німеччини та Австро-Угорщини. За основу нової армії було взято Сірожупанну і Синьожупанну дивізії, які були створені з українських військовополонених австрійських та німецьких таборів. Але наявність своїх збройних сил у подальшому не допомогла зберегти українську державу.

Не зважаючи на певні досягнення, внутрішня політика Центральної Ради не була достатньо ефективною, що, в подальшому, і призвело до припинення її існування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917 – 1990). К.: Вища шк., 1991. 274 с.
2. Бевз Т. А., Веденєєв Д. В., Гошуляк І. Л., Коріненко П. С., Солдатенко В. Ф. Українська революція і державність (1917–1920 рр.). К.: Парламентське вид-во, 1998. 247 с.
3. Бевз Т. Соціально-економічні трансформації у добу Центральної Ради. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2008. Вип. 39. С. 91–108.
4. Бойко Л. О. Діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (XX – початок XXI століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 26.00.01; Київ. нац. ун-т культури і мистец. К., 2012. 20 с
5. Боровик А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.). Чернігів: Вид-во «Чернігівські обереги», 2008. 368 с.
6. Верстюк В. Земельне питання у стінах Центральної Ради. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. пр. / відп. ред. М. Крикун. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006–2007. Вип. 15: CONFRATERNITAS. Ювілейний зб. на пошану Ярослава Ісаєвича. С. 645–663.
7. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 . Львів, 1998. Т.1. 523 с.
8. Винниченко В. Відродження нації. Частина І. Київ – Відень, 1920. 348 с.
9. В Совет Министров Украинской Державы. Об учреждении Главного управления по делам искусств и национальной культуры. Докладная записка. ЦДАВО України. Ф. 2457 (Головне управління мистецтв та національної культури Української Держави). Оп. 1. Спр. 1 (Доповідна

записка про утворення Головного управління мистецтв та національної культури). Арк. 1–4.

10. Голубко В. Є. Військове будівництво в Україні періоду Центральної Ради: автореф. дис... доктора іст. наук. Львів, 1998. 32 с.
11. Гомотюк О. Є. Центральна Рада в українському державотворчому процесі (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук. Київський ун-т ім. Т.Шевченка. К., 1997. 24 с
12. Гоцуляк В. М. Політична діяльність Симона Петлюри в українському державотворенні: автореф. дис... канд. політ. наук. Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2009. 19 с.
13. Грабовський С. Нариси з історії українського державотворення К.: Генеза, 1995. 608 с.
14. Грибенко О. М. Державотворчі процеси в Наддніпрянській Україні 1917-1920 рр: історичний аспект: автореф. дис... канд. іст. наук. Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2007. 20 с.
15. Гриценко А. Українські робітники на шляху творення національної держави (1-й Всеукраїнський робітничий з'їзд 11–14 (24–27) липня 1917). Історичні зошити. Препринт № 5 / Академія наук Української РСР. Інститут історії. Київ, 1992. 51 с.
16. Грушевський М. С. Про українську мову і українську школу. Київ: Веселка, 1991. 43 с.
17. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / наук. ред. О. Мироненко ; відп. ред.: С. Матвієнко, Л. Паламарчук, Н. Підлужна. Київ : Т-во «Знання» України, 1991. 240 с.
18. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.). Мюнхен, 1969. 542 с.
19. До громадян Української Народної Республіки. Робітнича газета. 1917. 19 лист.

20. Єфименко О. Г. Українські політичні партії та їх роль у розвитку державотворчих процесів в Україні (1917–1920 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук. Харківський держ. ун-т. Х., 1998. 18 с.
21. Жмака В., Турков В. Заходи Української Центральної Ради у сфері освіти (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2019. № 1 (85). С. 202-212.
22. Захарчук А. С. Державотворення та правотворення доби Української Центральної Ради. Х.: Право, 2008. 299 с.
23. Захарчук А. С. Державотворчі пошуки в Україні періоду Центральної Ради: політико-правовий аспект. Суми: ВАТ «СОД», 2003. 215 с.
24. Зубалій О. Д., Рященко Д. С. Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження (1917–1920 рр.) // Український історичний журнал. 1998. № 3. С. 12-23.
25. Капелюшний В. П. Здобута і втрачена незалежність : історіогр. нарис укр. державності доби національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.) К.: Олан, 2003. 607 с.
26. Кирилюк Є., Пасічна Ю. Суспільно-політична активність селянства постімперської Росії (березень – жовтень 1917 р.). Український селянин: зб. наук. праць / за ред. А. Морозова. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2017. Вип. 17. С. 63–67
27. Копії матеріалів про боротьбу за встановлення влади в Україні // ЦДАГО України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 10.
28. Комаринська З. Банківська система України періоду державності 1917–1920 рр.: становлення та реалії функціонування // Вісник Національного банку України. 2002. № 2. С. 56–59;
29. Кудлай О. Створення та діяльність народного міністерства земельних справ Української Народної Республіки (червень 1917 – квітень 1918 р). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. 83 с.

30. Курас І. Ф., Солдатенко В. Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.). К., 2001. 246 с.
31. Лозинська Л. О. Державотворча діяльність В.К. Винниченка (березень 1917- вересень 1920 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук. Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 1996. 26 с.
32. Матвієнко Н. Освітня політика українських урядів в революційні часи (1917-1920 рр.): новітня історіографія // Етнічна історія народів Європи. 2013. Випуск № 39. С. 145-148.
33. Матеріали засідань Малої Ради. 10 – 27 серпня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т.1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. Київ: Наукова думка, 1996. С. 255-258.
34. Матеріали і документи засідань п'ятої сесії Центральної Ради. 20 березня – 1 липня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т.1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. Київ: Наукова думка, 1996. С. 106-157.
35. Матеріали четвертої сесії Центральної Ради. 1-3 червня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т.1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. Київ: Наукова думка, 1996. С. 99-101.
36. Онопрієнко В. Осередки національного відродження: Українські університети в 1917–1919 рр. // Вісник Академії наук України. 1992. № 2. С. 77- 87
37. Павленко Ю. В., Храмов Ю. О. Українська державність у 1917–1919 рр: Історико-генетичний аналіз. К. : Манускрипт, 1995. 262 с.
38. Папакін Г. В. Державотворча спадщина Центральної Ради і становлення Української гетьманської держави 1918 р. // Центральна Рада і український державотворчий процес: матеріали наук. конф., (Київ, 20 березня 1997). Київ: Ін-т історії. С. 85-97.
39. Передерій І. Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: історичний аспект. Полтава, 2009. 160 с.

40. Прийняття до відома і керівництва урядовими розпорядженнями // ЦДАВО України. Ф. 1556. Оп.1. Спр. 1. Арк. 3.
41. Ревегук В. Полтавщина в перший рік української революції. Доба Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.): монографія. Полтава, 2007. 186 с.
42. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917-1920 рр. Київ, 2011. 543 с.
43. Розовик Д. Ф. Центральна Рада і українська культура // Укр. іст. журн. 1993. № 2–3. С. 18.
44. Розпорядження В. Винниченка губернським комісарам про органи влади на місцях // Українська Центральна Рада: документи і матеріали. у 2 т. Т. 1. Київ, 1996. 589 с.
45. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: історичні есе-хроніки: у 4 т. Т. 1. Х.: Прапор, 2008. 559 с.
46. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. К.: Либідь, 1999. 975 с.
47. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918 – 1920 рр.). К.: Книга Пам'яті України, 1999. 507с.
48. Сорочан Н. А. Формування системи управління освітою в Україні за доби Центральної ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Х.: 1998. 17 с.
49. Товариші! // Вістник Української Народної Республіки. 1917. 12 січня. Ч. 6. С. 1.
50. Ткаченко А. О. Становлення банківської системи як фактор державотворення: історико-правовий аспект (1917–1920 рр.) // Держава і право: зб. наук. пр. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. С. 285–290
51. Ткаченко А. О. Формування правових норм у сфері банківської діяльності за часів Української Центральної Ради // Правовий вісник Української академії банківської справи. 2011. № 1 (4). С. 13–18.

52. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упоряд.: В. Верстюк та ін. ; редкол.: В. Смолій (відп. ред.) та ін. К.: Наукова думка, 1996. 587 с.
53. Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2 тт. / Т. 2: 10 грудня 1917р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. В. Верстюк та ін. ; ред. В. Смолій та ін. К.: Наукова думка, 1997. 422 с.
54. Український з'їзд у Чернігові (8–10 червня 1917 р.) : матеріали та коментарі / упор. В. Бойко, Р. Воробей, Т. Демченко. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2012. 98 с
55. Устименко В. Етнонаціональна політика як фактор державотворення в Україні (1917–1920 рр.). К.:, 2010. 284 с.
56. Хміль І. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.). Історичні зошити. Київ, 1992. №4. 38 с.
57. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО), ф.3156, оп.1, спр.9, арк.10-12
58. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 707. Оп. 299. Спр. 325. Арк. 6, 6зв.
59. Яневський Д. Б. Маловідомі конституційні акти України. 1917 – 1920 рр. Київ, 1994. 283 с.
60. Яневський Д. Б. Політичні системи України 1917–1920 рр. : спроби творення і причини поразки: автореф. дис... д-ра іст. наук: Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. Чернівці, 2008. 40 с